

B. 319.

Wõitlemised Shipkas
ja
enelaste wõidud Armeenias maal.

Kirja pannud

M. J. Eisen.

Aleksander II. Nikolajewitsh;
Wenerligi keiser ja isewalitseja.

Tartus.

Schnakenburgi trükk.

1878.

H. Paakmann'i raamatukogu.

N° 133

See raamat maksab föidetud
30 kop. Kes raamatu ära ritub
ehk kautab peab tema täit hinda
ära tasuma.

Wõitlemised Shiptas

ja

Wenelaste wõidud Armeenias maal.

Kirja pannud

M. J. Eisen.

H. Laakmanni
4. märts 1916 J. Kerdo kulguga.

H. LAAKMANN
18
DORPAT.

Tartus.

Schnakenburg'i trükk.

1878.

Zensuri poolest lubatud. — Tallinnas, 13. Webruaril 1878.

ENSV TA
Kirjandusmuuseumi
Arhiivraamatukogu

43068

I.

Wõitlemised Shipkas.

Türklasted ei wõinud ega wõinud seda ära unustada, et Wenelased Shipka tähtsa tee oma kätte oliwad saanud ja nad katsusiwad iga pidi, kuidas iial wõimalik, seda eneste kätte jälle tagasi kiskuda. Aga Wenelased tundsiwad väga hästi ära, kui tähtjas Shipka tee neile oli ja selle pärast paniwad nad kõigest jõust Türklaste wastu. Sest tõusiwad Augusti ja Septembri kuul werised wõitlemised Wenelaste ja Türklaste wahel, mis väga palju mehi maksiwad. Wenelaste suure wahwuse pärast ei saanud Türklasted ometi mitte wõitu ja Suleiman pascha ei saanud omast ettemõtmisest mingisugust kasu.

Oh! meie korra küll juba Augusti kuu sees sündinud juhtumisi lühedalt kõneleminud oleme, siis arwame seda ometi tarwilikuks ja kasulikuks, kui meie Septembri kuu wõitlemistest arusaamiseks Augusti kuu wõitlemistest weel korra pikemalt juttu teeme. Seesugune väga werine wõitlemine on täieste seda wäärt, et meie teda hästi tundma õpime.

Esimene werine wõitlemine Wenelaste ja Türklaste wahel algas 9. Augustil. Wenelased ei olnud kalleletungimist Türklaste poolt sugugi oodanud ja neid ei olnud sugugi rohkem saäl kui 3000 meest. Türklaste kindral Suleiman pascha oli selle wastu suure sõjawäe kogu kogunud ja sellega arwas ta väga kerge plewat Wenelaste pääle wõitu saada. Pea pidi ta ometi nägema, et ta rängaste omas arwamises eksinud oli,

sest Wenelased ei olnud mitte mehed, keda Türglaste suur hull lohkuma pani. Kui ka Wenelasi hakatuses paljast 3000 ja Türglasi umbes 50,000 meest oli, siis ei võinud Türglased Wenelastele ometi midagi teha. Oleks Wenelastel mitte nenda hää seisupait olnud, siis oleksivad nad tõeste taganema pidanud, aga hää seisupait tegi seda, et võit Wenelaste kätte jäi. Esimesel võitlemise pääwal 9. Augustil lastis Suleiman pasha oma mehi kümme korda tormi jooksta, aga Wenelased ei taganenud mitte sammugi nende eest, waid lõiwad neid iga kord tagasi. See võitlemine hakas homiku pääle ja waltas õhtu pimedani. Et kange tormijooksmise läbi väga palju Türglasi surma oliwad saanud, hakas Suleiman pasha 10. Augustil teist moodi sõdima. Ta wõttis nõuks kraawidega Wenelaste ligi tungida, et need sell kombel enam Türglastele nenda palju kahju teha ei võiks. Selle läbi jäi võitlemine 10. Augustil kaunis soiku.

Rudas järgmiste pääwade sees lugu edasi läinud, seks paneme siia Wene kindral-leitnant R a d e t s k i tääduse üles, kes 11. Augustil Wenelastele oma wäega Shipkasse appi tõttas.

„Tuba homiku kellu wiie ajal hakasivad Türglased 11. Augustil Wenelaste pääle jälle tormi jooksmä. Kellu pool 8 anti ülemale P i p i n s k i l e täada, et Türglased küll tagasi löödud, aga pea ometi jälle uusi wäe jagusid nähtud olla, kes uueste Wenelaste kallale kippuda. Pipinski saatis sedamaid ühe roo tagawara mehi sinna appi, kus Türglased Wenelaste kallale kippusivad. Pääle selle saatis kindral S t o l e t o w selja kaitsemiseks Brjanski rügemendi 6. roost ja Dreli rügemendi 2. küttide roost mehi wälja.

Wähe ajal katsusivad Türglased ikka enam ja enam Wenelasi ümber piirata. Kuna Türglased kaugemate mäekün-gaste otsas kahe poole roo kaitsemise all mäe suurtükide jauks batareid ehitasivad, nähti korraga Wenelaste selja taga põhja poolse mäe ääres hull Türglasi edasi minewat. Tagawara

5. roo ja 6. roo mehed ei saanud endid sugugi weel walmis panna, kui Türlaste kuulid 100 sammu päält juba nende juurde jõudsiwad. Roodudel ei olnud enam aega püssi lasta; nad tõmmasiwad bajonetid kätte ja kihutasiwad Türlased tagasi. Nüüd tõusis werine wõitlemine. Türlased saiwad abi ja tungisiwad uueste kallale, aga iga korra wõtsiwad Wenelased neid nenda käreda tulega wastu, et nad taganema pidiwad.

Kellu kümne ajal homiku sai tiirwa jagu wiimast (5.) Dreli rügemendi roodu appi. Kellu kahe ajal pärast lõunat saadeti üks ohwitser säält seda sõnumit wiima, et haawatute hulga ja waenlaste rohkeuse pärast wõimata on säääl kauem wastu panna, kui mitte abi juurde ei saa. Tagawara wäeks ei olnud enam roodu mehi. Sedamaid anti wastust, et iga pidi, maksu mis maksab, wastu peab panema.

Weel ikka mäsšas wõitlemine põhja poolse mäe ääres; pääle selle nähti weel, et Tšerkefslased mäe batarei pool kallale tungisiwad. Rüttide roodude üksikud jaud, kuues rood ja mäe batarei kuulid sundisiwad neid ometi taganema. Siiski tungisiwad waenlased ümberringi kõige seisupaiga kallale.

Kui grahw Tolstoi seda parema külje kardetawat lugu nägi, saatis ta Brjanski rügemendi esimese roo mehi seltsimeestele appi.

Teine rood, mis kellu pool 5 pärast lõunat seitsamast rügemendist appi tuli, kelle seas ka grahw Tolstoi oli, andis tagawara wäele nenda palju jõudu, et ta lähemat kohta ära wõis wõtta. Siiski oli seisupaiga lugu väga kirju. Selgeste wõis näha, kuidas haawatud salga kaupa sidumise koha pääle wiidi.

Mäe pääle maha jäänud wäike meeste hulk, mis 12 tundi aega Türlaste wastu oli pannud, keda palju rohkem oli, hakkas pärast lõunat kellu wiie ajal taganema. Enne seda saiwad ometi haawatud ära koristatud.

Selle sõjaväe ja ohvitserid olivad kõik surma ehk haawatud saanud. Ka tagawara väe seas oli 12. tunnise risttule järele kahju väga suur. Grahv Tolstoi võttis, kui ta sinna jõudis, parema külje juhatusel enese päale ja laskis Türglastele kõigest väest tuld anda.

Pikkamisi tungisivad Türglased metsa äärde edasi. Venelaste tuli oli nenda käre, et Türglased, ilma et äärde oleksivad saanud, metsa ühe mäe künka päale, mis Venelaste vastu oli, seisma jäiwad.

Weel ei olnud abi kuskilgi näha. Igas kohas oli lugu väga kirju, sest suurtükide kuulidest hakas Venelastel ka juba puudus tulema. Haawatute taga taganes külje seisupaigast tiiva ja väike salk teed mööda selle arvamiseega, et üldine taganemine alanud on.

Et seesugust lugu mitte ette ei tuleks, palus ülem Cipinski tiiva adjutanti Tolstoi, et ta parema külje päale jääks mehi korral pidama, isi aga ruttas kahetümne mehega teed mööda edasi ja kuulutas taganejatele, et taganemisest juttugi ei ole ja endiste kohtade päale jälle tarwis tagasi minna on. Väike salk, umbes 150 meest, pidi ümber pöörma ja Cipinski käske täitma. Nende juurde liksivad ka need, kes kergeste haawatud olivad. Selle aja sees ei olnud ometi Türglased, keda käre lasmine hirmutanud oli, mitte metsa äärde tulnud.

Pea selle järele tuli abi. Meljandama küttide brigadist tuliwad umbes 200 meest Kasakate hoostega teed mööda tuhat nelja sinna. Seda nähes saidwad kõik väga rõõmsaks. Kui mina warsti selle päale wõitlemise paigale jõudsin, saatsin ma oru lõhustikku mööda mäe künka poole 16. küttide bataljoni kolm roodu, kes appi ruttanud olivad. Eigi poole tundi anti Türglastele wallide takka tuld, siis aga tormasivad 16. küttide bataljoni kolm roodu waenlaste kallale, kes seesugust julget kallaletungimist sugugi oodanud ei olnud ja mäe päält taganema hakasivad. Venelased tormasivad kantside takka wälja ja tungisivad walju hurraa hüüdmisega Türglaste kallale. Et

ilm pimedaks läks, ei wõinud Türglasi kaugele taga ajama minna. Suured waenlaste furnukehade hünikud andsiwad tunnistust, kui käre see wõitlemine olnud, mis 12 tundi aega wältanud oli.

Kellu 8 ajal jäi kõik wait.

12. Augustil jõudsiwad 14. jalawäe diwisjoni rügemendid appi. Suba homiku wara hakasiwad Türglased suurtükkidega ja püüsidega St. Nikolai mäele ja Wenelaste paremale ja pahemale küljele walu andma. Kellu 12. ajal lõuna tungisiwad Türglased mäe kallale. Sedamaid saatis grahw Tolstoi Brjanski rügemendi 4. roo kraawidesse ja Drel'i rügemendi 4. roo wäikese batarei juurde. Neil abiks oliwad Brjanski rügemendi esimene küttide rood ja 15. küttide bataljoni 4. rood.

Selle aja sees tungisiwad palju Türglasi wäikese batarei poole ja ronisiwad, ehk küll väga karedaste tuld anti, ometi kaljude otsa, kus neid aga bajonettidega wastu wõeti ja neile suuremalt osalt otsa tehti. Sellamal ajal tungis 13. küttide bataljon parema külje Türglaste wallide kallale, kes Bene pahemale küljele palju kahju teinud oliwad. Türglased aeti pea säält wälja ja Wenelased läksiwad asemele.

Külje tiirwa pääl, kus 16. küttide bataljon, Brjanski rügemendi 11. rood, Shitomiri rügemendi 2. bataljon ja 14. küttide bataljoni 2. rood oliwad, sai kõige pääwa 12. Augustil wõideldud. Ehk see sõjamäe jagu küll Brjanski rügemendi kaks roodu appi sai, ei jõudnud ta ometi Türglasi tagasi tungida.

Shtu lasksin ma külje tiirwa pääl Shitomiri rügemendi 2. bataljoni ja 14. küttide bataljoni 2. roodu selle käsuga tagasi minna, et nad mäe, mis weel käes oli, kindlaks teewad ja wiisin teisi sõjamehi seisupaika tagasi.

Sellesama pääwa homiku saatsin ma Shitomiri rügemendi kolmandama bataljoni waenlaste wastu. 13. Augustil jõudis bataljon waenlaste juurde ja wõttis neid käsile. Kui ma püüsi tuld kuulsin, käsiksin ma ülemat Lipinski tiirwa

eeft-meestega, Podoolia rügemendi bataljoniga ja Brjanski rügemendi kolme rooga Vesnaja Gora kindlate kohtade kallale tungida. Selle tarwis käs kis ülem Lipinski 14. küttide bataljoni kah te roodu teed mööda otse kohe edasi minna, metsa seisma jääda ja tuld anda, et Türlklased neid mehi mitte tähele ei paneksivad, kes parema ja pahema poolt kallale tungisivad; Shitomiri rügemendi bataljoni aga paremale poole ja Podoolia rügemendi bataljoni küttidest pahemale poole.

Kahe tunni pärast olivad kõik sõjaväe jaud Vesnaja Gora äärde jõudnud ja jäiivad siin maharääkimise järele seisma, et pisut puhata. Küttide read olivad ometi juba mäe külje pääl. Matukese aja pärast tungiti kolmest küljest korraga kallale. Esiotsa andsivad Türlklased kõige rohkem neile tuld, kes teed mööda tuliivad; kui nad aga küttide ridasid paremal ja pahemal pool nägiivad, hakasivad nad ka neid lastma ja sell wiisil jäi tule andmine tee päält tulejatele vähemaks. Seda aega olivad kesk mised salgad oodanud. Sooksetes tungisivad nad waenlaste kindlate kohtade kallale.

Kui Türlklased ometi aru saiivad, et kallale tungijaid Wenelasi väga väha olivad, tungisivad nad nende kallale. Wenelased wõtsiivad Türlklasi aga igast küljest bajonettidega vastu, nenda et need palju suruuid maha jättes pea põgenema pidiivad. Wenelaste kallale tungimine oli nii kange ja julge, et Türlklaste tagawara wägi enam selle pääle ei mõtelnudgi, teistes kantsides vastu panna, waid taganes kärmeste ja lastis üksnes juhtumise pääle.

Oh! küll Wenelased nüüd sinna paigale jääma ja kohta iga pidi Türlklaste kallale tungimise vastu kindlaks oleks pidanud tegema, ei lastnud see wõit neid seda mitte teha, waid suure rutuga tungisivad nad waenlaste järele. Pea puutusiivad nad küttide kraawidega Lüsaja Gora pääl kokku, kus Türlklased neid mehisel wiisil vastu wõtsiivad.

Et mul jõudu ei olnud wõitlemist edasi lasta minna, saatsin ma Wolhüünia rügemendi teise bataljoni wõitlejatele

appi, käskisin Lipinski sõjameestega natuke taganeda ja saatisin Wolhüünia rügemendi kolmandama bataljoni tiirwa-adjutandiga grahw Adlerbergiga waenlaste käest ära wõetud mägede otsa. Teisi sõjamehi käskisin ma iga meest oma koha pääle tagasi minna.

Sakatuses ei tunginud Türglased mitte taganejate Wenelaste järele, aga kui nad abi saiwad, tungisiwad nad Wenelaste järele ja nüüd tõusis ära wõetud kindlate kohtade pärast libe wõitlemine.

Wolhüünia rügemendi kolmas bataljon ja Brjanski rügemendi teine rood lõiwad kallale tungijaid Türglased iga korra tagasi. Grahw Adlerberg andis ometi täada, et ta nende meestega, kes praegu ta käsu all, Lesnaja Gorat mitte oma käes kauem hoida ei jõua. Pähemale tiiwale ei wõinud ma mitte abi anda, sest et Minski rügement üksi tagawara wäeks oli ja mõned wäe jaud puhkama lastud pidiwad saama. Ma käskisin grahw Adlerbergi endise koha pääle tagasi minna, mis ta ka 14. Augusti homiku tegi, kui ta enne paar korda Türglasi tagasi löönud oli. Et waenlane hirmust kahju oli saanud, ei tulnud tagaajamist ette.

Wõitlemine Lesnaja Gora pärast maksis 13. Augustil nii hästi Wenelastel kui ka Türglastel wäga palju mehi. Et kuue pääwased sõdimised Türglasi wäga wäsitanud ja neile suurt kahju teinud oliwad, ei tunginud nad pääle 15. Augusti enam Wenelaste kallale, waid lasksiwad üksi Wenelaste seisupaika.

Wenelaste kahju oli 9.—14. Augustini 3500 haawatut ja surnut suur, nende hulgas enam kui 100 ohwitseri. Türglaste kahju oli mõnda korda suurem. Vähemad lõhustifud oliwad surma saanud Türglasi täis, mis haisema minnes kõik oleku paha haisuga täitsiwad, sest et Bulgaarlased üksnes wäikest jagu surnud maha matta wõisiwad.

Et Shipka tee pääl kolm esimest pääwa kats jalawäe rügementi ühe Bulgaaria legioniga Suleiman pasha terwe

wäe wastu paniwad, tuli, kui ka soldatid suure wahwusega wastu paniwad, ometi kõige rohkem ohwitseride elu alwaks pidamist, kes kõige suuremas kitsikuses kõike oma julgusega eesmärgiks oliwad. Et kõiki nimetada, kes isiaranis hakkajad ja wahwad olnud, peaks ma kõiki ohwitsera nime järele nime-tama; siiski ei wõi ma neid nimetamata jätta, kes isiaranis wastupanemist juhatanud on. Need on: Shipta tee sõjameeste juhataja kindral-majoor Stoletow ja seisupaikade juhatajad: Tiwa adjutant ülem grahw Tolstoi ja ülem Sipinski, Gabrowo ja Shipta sõjameeste juhataja kindral-majoor De-roschinski ja pääle selle weel oma soowimise pääle Shiptasse jäänud kindral-leitnant Krenke.

Pääle 14. Augusti ei teinud, kudas korra juba nimeta-dud, Türklased 1. Septembrini muud, kui lastsiwad üksnes meie seisupaika ja Gabrowa teed suurtükkidega ja püüsidega; 23. Augustini wäga wäha, siis aga kõwemine. Wene suurtüki wägi wastas suurtükide tule pääle; Wene jalawägi aga ei wõtnud lastmisest mitte osa, sest et Türklased metsas warjus oliwad ja wäga kaugele lastsiwad.

Püüsirohu, kuulide, padronite ja kõige sõjamoona wedamist wõis üksnes öösel ette wõtta. Nendasama saiwad ka kõik kaewamise tööd mullast wallide ja kantside parandamiseks, kui pääwa Türklaste kuulid mõnda tükki lõhkunud oliwad, ööse tehtud. Sga pääw tegiwad mehed 240 kantsi-korwi ja ülem-leitnant Reswõi, kes 20. Augustil 2. roo meestega sinna jõudnud oli, lastis sügawamaid teesid teha. Pääle selle oli ülem Swishtshewski Drawnas, Bedekis ja Gabrowas kindlate kohtade, mulla wallide ja kantside ehitusega 5. bataljoni ühe rooga kangeste töös.

Tänu wallidele ja kantsidele, mis Shiptas pääw pääwalt tugewamaks saiwad; nende läbi wõiswad soldatid Türklaste kuulide eest ikka enam ja enam warju leida.

Wenelaste kahju oli 15. Augustist 1. Septembrini 24 tunni aja sees läbi seita wiis kunni kümme meest. Selle aja sees

ei wõtnud Türglased midagi isiäralikku ette. Paar wäiksi nääblemisi oli 20. ja 28. Augustil.

20. Augusti homiku langes jalk Tšherkesslasi, umbes 1000 meest, ja nendega ühes mõned jalamehed *Selenodreewo* küla kallale, kus sell korral üksnes mõned Bulgaaria soldatid oliwad. Need taganesiwad waenlaste eest. Tšherkesslased põletasiwad küla ära, riisusiwad ja wedasiwad elajad ära. Just sell tunnil jõudis Sakutski jalawäe rügement, kell käst käes oli, küla ära wõtta, küla ligidale. Kui soldatid Tšherkesslastest täädust saiwad, tõttasiwad nad sedamaid külasse. Tšherkesslased taganesiwad suure rutuga külast. Doni Nr. 23. rügemendi kaks sada meest, keda neid taga ajama saadeti, wõtsiwad rööwitud elajad nende käest jälle ära.

Bulgaarlastest saiwad 10 meest haawatud; Tšherkesslased jättsiwad 30 surnut maha.

28. Augustil langesiwad Türgi, isiäranis Tšherkessi ratsamehed Doni Nr. 30. rügemendi meeste kallale, kes Bedeki teed walwasiwad. Kassakat ruttasiwad enne tehtud mulla wallide taha warjule ja paniwad sääl nii kaua wastu, kunni neile 300 Kassakat appi saadeti. Selle pääle tormasiwad kõi 400 soldatit Türglaste kallale ja löiwad neid tagasi.

Wenelaste poolt sai üks mees haawatud ja kaks surmatud.

Esimesel Septembril hakasiwad Türglased suurtükkidega ja püüsidega jälle käre damine tuld andma ja isiäranis neli suurtükki paugutatiwad ühte järgi. Pommiid sai enam ööse lastud. Wenelaste kahju oli umbes 40 meest suur.

4. Septembri ööse wastu 5. ronisiwad Türglased homiku kellu 3. ajal suurte jalkade kaupa, nii taja kui wõimalik, St. Nikolai mäe otja, neid kaljusid mööda, kus Podoolia rügemendi küttide 2. ja 3. rood paigal oli ja hakasiwad püüsidega ja käsi granatidega tuld andma. Neli ohwitseri ja palju soldatisi langes, nenda et wastupanejad Wenelased oma nõrkust tundes ja waenlaste suurt hulka nähes kraawisiid maha jätma pidiwad. Nad taganesiwad 9. roo seisupaika.

14. jalawäe divisjoni juhataja kindral-major Petrušewski, kes kõige esmalt St. Nikolai kaitsemise juhataja ülema Duhonini käest selle poolest täadust sai, saatis Shitomiri rügemendi kaks roodu mäe otša.

Ühe neist saatis ülem Duhonin Podoolia rügemendi küttide roole appi, teist jättis ta küllasse. Kui mina sell ajal wõitlemise paiga pääle jõudsin, käskisin ma Shitomiri rügemendi juhatajat ülemat Tjashelnikowi teise ja kolmandama bataljoni teist 8 roodu mäe pääle saata.

Et wõitlemine lõpema hakas, saiwad Wolhüünia rügemendi kaks roodu enne Shitomiri rügemendi tulekut ligidal olemise pärast mäe otša saadetud. Shitomiri meeste asemel lasksin ma oma laagrist 7 roodu Brjanski rügemendist mäe tagumise külje pääle minna, kust siis wiis roodu mäe otša appi saadeti.

Benelaste käre tuli tegi waenlastele palju kahju, aga kõigest sellest hoolimata ronisiwad nad imestlemise wäärt kangelusfega ja wahwusega ülesse, wõtsiwad kalju ära ja hakkasiwad kaasa wõetud kantsi-korwides kantsisid ehitama. Podoolia rügemendi kaks küttide roodu ja appi saadetud Shitomiri rügemendi rood tungisiwad Türlaste kallale, kes kalju ära wõtnud oliwad. Pea läks neil õnneks kaljut ühe kitsa, järsku koha päält kätte saada. Nende kahju oli selle pärast ka väga suur ja kolm korda läks kange kallaletungimine nurja.

Türklased ronisiwad selle aja sees edasi ja tõmmasiwad kuuendamal hommiku tunnil kalju pääle walge lipu punase poolkuuga ülesse.

Umber sellsamal ajal tungisiwad Türklased suure rammuga ka mitme teise koha kallale, nagu tee ääres selle mäe kallale, mis Nr. 2. batarei wastu oli, ja kitsast teest Nr. 3. batarei ja Podoolia rügemendi 9. roo seisupaiga kallale, kes sest batareist paremal pool küljes oliwad. Sedamaid saadeti Podoolia rügemendist üks rood, Shitomiri rügemendist kaks roodu ja Wolhüünia rügemendist üks rood Türlaste wastu wälja.

Nelja roo ühendatud ettevõtmisel läks õnneks suurtüki wäe abiga Türglasi tagasi lüüa. Siäranis suurt kahju tegi 14. suurtüki wäe brigadi esimene batarei waenlastele. Selle brigadi juhataja tiirwa-adjutant ülem würost Meschtscherski sai kohe wõitlemise hakatuses surma. Leitnant Sidorin, kes mullawalli takka kallale tungijaid hästi laska ei wõinud, lükkas suurtüki, ehk küll kuulisid nagu rahet jadas, paraja koha pääle wälja ja ajas Türglased kartetschidega laiale. Leitnant Sidorin sai kaks korda haawatud ja pidi wiimaks ära wiidama.

Umbes kellu 8 ajal homiku saiwad Türglased, kus juures ka Wenelased suurt kahju saiwad, — teiste hulgas sai ka Shitomiri rügemendi 3. bataljoni juhataja kindral-staabi ülem Kernerfelt haawatud, — igal pool tagasi löödud. Üksnes St. Nikolai kalju otsas läks Türglaste arm ikka suuremaks. Ehk küll mitmed rood kalju kallale tungisiwad, ei jõudnud nad teda ometi waenlaste käest ära kiskuda.

Tagawaraks oliwad üleüldse weel kaks Shitomiri rügemendi roodu jäänud, keda ülem Duhonin, enne kui abi tuli, mitte appi kutsuda ei tahtnud. Siis aga kutsus ta ülemat Tjashelnikowi Shitomiri rügemendi bataljoniga mää otsa.

Warsti selle järele, kui see sinna jõudis, saiwad Shitomiri kahest roost ja Wolhüünia roost tormi jooksmise jaoks mehed wälja wõetud. Esimalt tungis ülem Tjashelnikow ja tema haawamise järele ülem würost Hilkow, kes Wolhüünia roo juhataja oli, Türglaste kallale. Palju Türglasi langes, palju saiwad kalju otsast maha lükatud; kõik mää kül oli surnu kehaksid täis.

Ehk küll see kallaletungimine palju maksma tuli, siis oli ometi selle wõitlemisega kellu 12. ajal torm tagasi löödud.

Waenlaste tagaajamine ja kaunis käre wõitlemine läks weel kellu üheni edasi, siis aga pöörsiwad Wenelased oma seisupaikade pääle tagasi ja hakkiswad jäält Türglastele tuld andma.

Selle kallaletungimisega ühel ajal mõtsiwad Türglased homiku kellu wiie ajal ka Wenelaste paremat külge käfile. Nendasama waikselt ja tähele panemata kogusiwad Türglased endid metsas kokku ja tungisiwad koidu ajal 7. Wolschüünia roo kallale, mis Selenaja Gora pääl paigal oliwad. Ülem-leitnant Stjendetski sai sala liikumisest metsas täada ja hakas Türglaste wastuwõtmise wastu walmistama.

Esimese küttide roo juhataja kapten Ostapow laskis Türglasi 50. sammuga pääle tulla ja laskis siis nenda mõnusaalt tuld anda, et Türglased tagenema pidiwad. Nüüd hakasiwad Podoolia rügemendi rood ja 14. suurtüki wäe brigadi 4. batarei Türglasi lastma. Kolm korda tungisiwad need kallale, aga kolm korda saiwad nad püsside rüüstest ja isiäranis ülema Hofmanni 4. batarei kartetshidest tagasi löödud. Umbes kellu 9 ajal jätsiwad Türglased Wenelaste parema külje kallale tungimist järele.

Wenelaste kahju oli 5. Septembril suur, nagu seda waenlaste kange kallaletungimine kõige paremine tunnistab. Wenelaste poolt saiwad 31 ülemat ohwitseri ja rohkem kui tuhat soldatit haawatud ja surmatud. Türglaste kahju oli palju suurem; seda selgeste nimetada on raske, aga nii palju saagu tähendatud, et neil kahju umbes 3000 meest suur olla wõis.

Ma arwan seda oma kohuseks, et ma isiäranis kahe roo usinust ja wäsimata tegewust kiidan; nende kahe roo mehed parandasiwad iga ööse wanu kantsi ja ehitasiwad uusi. Wiis wiimast ööd tegiwad nad ülema Reswõi juhatusel all suure hoolega tööd, ehk küll Türglased alati tuld andsiwad, ja sääd-
siwad Wenelaste seisupaika hää korra pääle.

Kahetsama sõjawäe korpuse juhataja

kindral-leitnant Radetski."

Süa maale ulatab kindral Radetski täädus Shipta wõit-
lemistest, mis oma jagu werised küll on olnud ja Türglastel

palju mehi maksnud. Meil jääb nüüd veel üle viimase tähtsa võitlemise üle pikemalt kõnelema, kus Türglased 17. Septembri ööse Venelaste kallale rippusiwad.

Kes iial Balkani mägede lõune poolt külge näha on saanud, see võib küll waewalt aru saada, kudas, kui seesuguse koha pääl kallale tungitakse, see ometi korda minna võib. Kui neid palju rahnusid ja rinkusid waadatakse, mis Sweti Nikolai mäes on, siis peab pimedast pääst ütlema, et Malaahow ega Düppel sellest tugewuses üle ei käi. Türglased oliwad ümber ringi kõik künkad ja seljandikud, — üksi mitte neid, mis põhja pool on, — Nikolai mäe ümber ära wõtnud ja Türgi batareid oliwad Shipka ümber poolringis. Pää-seisupaigad ometi, nagu juur St. Nikolai mägi ja Gabrowa tee oliwad alles Venelaste käes.

Lõune pool on St. Nikolai 150—200 jalga kõrguti püst-järsk, keshoniku ja edeli pool on ta kõrgus vähem, põhja pool aga lähab ta kord korralt ikka taumaks ja muudab ennast mäe seljaks, on siiski veel aga kaunis kõrge.

Kui keegi 16. Septembri õhtu oleks ütelnud, et Türglased Venelaste seisupaiga lõunepoolse külje kallale tungida tahawad, siis oleks iga mees küll ütelnud, et see tühja juttu ajab. Wene laagres räägiti juba mitmet pääwa, et St. Nikolai mäe kallale Türglaste poolt tormiga tungida tahetakse, mis tarwis mitu tuhat soldatit endid wabatahtlikult pakkunud olla, aga keegi ei teadnud seda ütelda, misjuguft külge Türglased kõige esmalt käsile pidiwad wõtma. Nikolai mäe peab tõeste kindluseks nimetama, sest Wenelased oliwad igasse kohta kantsa, walla, batareisi ja muid wastupanemise ehitusi ehitanud, kus see iial wõimalik oli.

Neli pääwa enne tormi wälitas kange suurtüki laskmise ühte joont edasi ja oli otse kui tormijooksmise sissejuhatuseks.

16. Septembri õhtu leidsin ma parajat aega, kirjutas üks Sakslane, kus ma Türgi tormi jooksjaid näha wõisin. Kõik oliwad wabatahtlikud mehed ja nende hulk oli umbes

3500 meest suur; nende seas oli ka umbes 50 Bashi-Bosukid ja Tšherkesslast. Türgi soldatite hulgas, kes endid tormi jooksmas pakkunud ja selle nimed selle pääwa üles kirjutadud olivad, olivad mitu sada Araablast Türgi-Araabia bataljonidest. Kõigil tormi jooksjatel oli walge sibe pahema kää ümber.

Türklaste kallaletungimise plaan oli järgmine. Waba-tahtlikud mehed pidivad kolme salku heitma, kes homiku kellu pool nelja ajal kolmest küljest korruga St. Nikolai kalju otsa ilma tähele panemata pidivad ronida katsuma; esimene salk nendest pidi keshhomiku poolt minema ja Wene batargi ja keshhomiku poolse kalju serwa wahel kalju otsa ronida katsuma; teine salk kalju edeli poolt äärest ülesse minema ja kolmas salk weel kaugemal lääne pool kalju lohuft ülesse tungima. Oliwad tormi jooksjad ülesse jõudnud, siis pidi Wenelasi kolmest küljest korruga käsile wõetama ja nimelt ida ja keshhomiku poolt Redshid pasha, lõune ja edeli poolt Sulih pasha ja lääne poolt Weisel pasha iga mees 6 bataljoni abiga Wenelaste kallale tungima.

4 pää-laagri bataljoni pidivad tagawaraks olema. Dõse kellu 11 ajal hakasiwad tagawara mehed laagrest ära minema. Türklaste sõjawäe jaud mägede ääres olivad säält umbes kahe tunni teed kaugel.

Homiku kellu pool nelja ajal hakasiwad tormi jooksjad Türklaste seisupaigast ära minema. Esimene salk läks Redshid pasha laagrest wälja; neil oli kõige lühem tee. Teise waba-tahtlikkude salga seas oli Inglise kapten ja Türgi major Campbell. Kolmas salk, kell kõige pikem tee oli, oli Hamdi bei käsu all. Kui minema hakati, oli kuu juba looja läinud ja üksnes tähtede walgel wõis eemalt St. Nikolai kolme nurgelist kogu ära tunda.

Esimene keshhomiku poolne salk oli umbes poole teed ära läinud ja ei olnud weel päris mäe äärde saanud, kui Wene wahid neid nägiwad ja neid kange kuuli sajuga wastu wõt-

fiwad. Aga kõige selle pääle waatamata tungiswad Türlased edasi ja hakasiwad pikkamisi kaelamurdwat ülesannet täitma.

Türgi soldatitel oli mäe jõda Monteneegroft, Bosniaft ja Serbiaft saadik tuttam; nad teadsiwad väga hästi, misjuguft kasu kellegist kohast oli ja pääle selle oli suurem jagu neist väga osaw ronima. Türlased ei wastanud hakatuses Wenelaste püüsitule pääle mitte, waid hüppasiwad kalju otjast kalju otja püüsi käes hoides ehk roomasiwad kõhuli kiwide wahelt ülesse. Wenelased kargasiwad Türlastele wastu ja nüüd tõusis werine, aruldane mees meest wastu wõitlemine.

Türlased hoidsiwad kättega ja jalgadega kalju äärtest ja tükkidest kinni ja Wenelased andsiwad neile püüsi laadidega, bajonettidega ja saablitega walu. Palju tormi jooksjaid langesiwad alla sügawusesse, kus terawad kiwi serwad nende liikmid purustasiwad, aga Türgi soldatid ei pidanud elust midagi lugu. Türlased hakasiwad Wenelaste püüsidest kinni ja lastsiwad nenda endid ülesse tõmmata. Kui mõni wahwa mees seesuguse koha oli leidnud, kus ta kindlaste seista wõis, siis kargasiwad kolm, neli meest ta olade pääle ja see elaw müür tegi enesele sell kumbel kunni Wenelaste filmade ette teed. Käte ja jalgadega tõugati üht teist, üks sasis teise juukstest kinni, jah koguni hammastega purustadi ja lõhuti käsfi ja nägusid.

Mõni Türlane sasis weel wiimasel filmapilgul oma wastase kinni ja tõmmas selle, kõwaste ümbert kinni hakates, enesega ligi alla sügawusesse. Aga Türlaste hulk ei olnud kangeltsi Wenelaste juurune. Wenelased tungiswad ifta rohkem kalju äärde ja wõtsiwad Türlasi kange kuulide rahega wastu.

Umbes tosin mehi esimesest tormi jooksjate salgast seisab juba kalju ääre pääl, aga üht teise järele tõukawad ja lasewad Wenelased jälle maha, sest mõne filmapilguga on igal Türlasel kümme Wenelast wastu. Juba hakab meeära-heitmisega tormi jooksjate jõud kaduma, Araablased, Bashi-Bosukid ja Tsherkesslased on ammu juba plagama pannud, kui korraga St. Nikolai edeli poolt küljest kaugele kõlawat

"Alaa il Alaa" kuuldas, kelle järele kange püssi lastmine tõuseb. Wenelased pööravad kohkudes ja ehmatades selle uue waenlase wastu ja esimene salk saab selle läbi aega, keskhomiku poole kalju ääre pääle kindlat jalaaset wõtta.

Teine salk, kell käsk antud oli, edeli poolt St. Nikolai mäe otsa ronida, mis peaaegu hoopis wõimata on, oliwad, ilma et Wenelased seda tähele oleksiwad pannud, mäe otsa jõudnud. Selle külje pääl ei olnud Wenelased Türglasti sugugi oodanud, sest et neid säält ülesse ei arwatud saawat.

Ma olen teisel pääwal neid mehi lähemalt päält waadanud, kõneleb Sakslane edasi. Nende riided oliwad weel nagu kalsud seljas, kuubede nõõbid eest ära ja kõikel paistsiwad põlwed läbi pükside wälja ja haawad ja werine teha andsiwad sest tunnistust, misjuguft waewa nad oliwad näinud.

Sell filmapilgul tõusis päike ja ta jooned kuldasiwad mägesid, kus surm rohket lõikust pidanud oli. Türglased waatasiwad eneste ümber. Kaks salka oliwad õnnelikult sihile jõudnud. Kolmas puudus weel, aga ka sell läks korda, pool tundi pärast teist salka St. Nikolai harja pääle jõuda, ehk see küll wäga palju mehi maksis. Et Hamdi beil ja tema meestel kõige pahem tee oli, nägiwad Wenelased neid pea ja wõtsiwad neid hirmsa püssi lastmisega wastu.

Kõige kahju pääle waatamata, tungis kolmas salk ometi edasi. Wenelased tuliwad mäe otsast maha ja tormasiwad kolm korda wihase jooksjuga Türglaste wastu, aga kallaletungijate kange tuli sundis neid iga korra taganema. Nüüd langes ka Wenelaste poolt wäga rohkest. Türgi tormi jooksjad tungisiwad ikka weel mäe otsa ülesse, kus juures Wenelased neile siiski hirmsal kombel tuld andsiwad. Hamdi bei langes, aga ta mehed ei lastnud endid selle jäbi efsitada, waid tõttasiwad oma eesmärgi poole.

Nenda oliwad pool tundi pärast pääwa tõusu kõik kolm Türgi tormi jooksjate salka St. Nikolai kõige kõrgema harja

pääl. Sedamaid telegraphweerisiwad Türlasjed pää-korteri ja kuulutasiwad: „Shipka on meie!“

Keegi ei olnud julge ettewõtmise poolest enam kahe wahel ja Guleiman pasha käis rõõmuga ja naeratawa näuga laagres ühest kohast teisi. Nii kaua kui ilm pime oli, oliwad suur-tükid mõlemil pool wait, nüüd aga hakkas Wene suurtüki wägi, sest et märk selgeste filma paistis, Türgi tormi jooksjatele kängeste tuld andma, kes nüüd õiguse pärast wõitlemisest osa oleksiwad pidanud wõtma.

Wene suurtükid andsiwad ilma wahet pidamata Türlastele tulist rahet. Türgi wabatahtlikud mehed saiwad selgeste aru, et, kui asi õnnistama pidi, Wenelaste suurtükka tarwis ära oli wõtta. Alla Wenelaste seisupaiga kallale ei wõinud need Türlasjed mitte minna, kes mägede otsa roninud oliwad. Seks oli nende hulk liig wäike, aga nad wõtsiwad selle eest nõuks suurtüki wäge maha lasta ja sell wiisil Redshid pasha kuuele bataljonile teed teha.

Türlasjed waatasiwad ülemelt St. Nikolai mäe otsast alla oma bataljonide poole ja ootasiwad iga filmapilguga nende tulemist. Kõik tormi jooksjad pöörsiwad oma tuld nüüd Wene suurtükide lastjate poole. Nüüd oli filmapilk tulnud, kus midagi wõis sündida. Aga Redshid pasha jäi laagresse paigale ja kuskilgi ei olnud mehi näha, kes wahwatele wabatahtlike meestele, kes ülemel Shipka harjal oliwad, appi oleks läinud.

Wenelased saiwad uut abi juurde ja bataljonid bataljonide järele tungisiwad Türlaste kallale, kes aga siiski wahwaste ära wõetud kohtade pääl wastu paniwad. Nüüd alles saadi aru, et Türgi ohwitserid nii hästi kui täieste puudusiwad, (wist oliwad nad pimedas plagama pannud, kus teised sest aru ei saanud) ja wabatahtlikud mehed nägiwad endid nüüd ilma juhatajateta ja omakstest maha jäetud.

Wenelased, keda enam kui kuus korda rohkem oli, oliwad Türlaste kallale tungimas, kes päälegi seesuguses kohas oliwad,

kus nad kaua aega wastu panna ei wõinud. Wenelaste kuulid tegiwad iga filmapilguga Türlaste hulka ikka vähemaks ja mõne tunni pärast oli juba suur furnu kehade hunnik näha.

Shipka laagres arwati sell ajal Wenelasi täieste löödud ja taganemas olevat; isandad Tšherkesslased ruttasiwad oma hoostega koguni Shipka mäe äärde, kust nad rohket saaki leida lootsiwad.

Enne kombel sattusiwad need kelmid, kes üksnes rööwida, aga mitte auusal wiisil sõdida mõistawad, Wenelaste püüside ja jälle uueste algawa suurtüki tule alla, mis neile sell kombel walu andis, et nad üle pää ja kaela mäge mööda alla kargasiwad; peaaegu kõik oliwad haawatud, palju nendest aga jäiwad furnult maha.

Ehk küll Türgi bataljonid, keda Shipka wastu rohkestes laagres oliwad, mitte kõige vähemat katset ei teinud, wabatahtlikkudele tormi jooksjatele nende suures kitsikuses appi minna, paniwad wiimased siiski täieste kuus tundi Wenelaste suure wäe wastu, jah mõned sõjawäe jaud wõitlesiwad Wenelastega koguni kunni kellu neljani pärast lõunat, see on: täieste kaheksateistkümmend tundi.

Wenelased pidiwad Türlasi nagu warblasi katusse päält maha lastma ehk bajonettidega kalju otsast maha tõukama, enne kui Türlased taganesiwad. Esimesed wabatahtlikud tormi jooksjad, kes taganema hakasiwad, oliwad Araablased, kellel kangeltski nenda palju jõudu ega julgust ei ole kui Türlastel.

Aeg ajalt, kui ju iga mees aru oli saanud, et kõik wõitlemine ilma asjata on ja Wenelased kohti ometi tagasi saawad, mis nad suurte ohwritega wõtnud oliwad, hakas Türlaste jõud ikka enam ja enam vähenema. Nad oliwad ilmusumata tööd teinud, — ja oliwad ilmusumata wäha palka selle eest saanud. Esiotsa hakasiwad Türlased üksikult kalju otsast kaduma, siis rohkem, kunni wiimaks pärast lõunat kellu nelja

ajal werega kätetud mägi jälle Wenelaste käes oli. Enam kui kolmas jagu wabatahtlikka tormi jooksjaid oliwad furnud ehk haawatud. 700—800 haawatud Türglaste hulgas oli aga kõigest üks ainus ohwitser.

Rudas Türglased awalikult kuulutatiwad, olla ettewõtmine üksnes selle pärast nurja läinud, et pää-laagrist appi saadetud 4 tagawara bataljoni pool tundi hiljem Shipkasse olla jõudnud. Mispärast peeti aga tagawara mehi kahe tunni teed wõitlemise paigast kaugel pää-laagres ja mispärast ei läinud Redshid pascha teistele appi, kui Wenelaste tuleandmine vähemaks jäi?

Türglased tahaksiwad endid küll hää meelega wabandada, aga mis teha, kus wabandamise põhjust ei ole, jään ei wõi ka midagi wabandada. Süüd ei taha keegi kanda, iga mees tahaks teiste silmas nii puhas, kui üal võimalik, olla. Kes aga selgemalt asja üle waatab, see saab peagi aru, kuhu poole õigus kaalub.

Sellega lõpesiwad Shipka suuremad ja werisemad wõitlemised. Ehk Türglased küll palju üle kümne tuhande mehe oliwad kautanud, ei läinud nad siiski Shipkast ära, waid jäiwad sinna ligidale ja katsusiwad wahete wahel Wenelastele oma tulega näidata, et nad alles elus on. Siiski oli see kõik tühi asi ja ei ole selle väärt, et meie sellest siin pikemalt juttu teeme.

Need wõitlemised aga, mis 9. Augustil hakasiwad ja 17. Septembrini kestsiwad, oliwad kõige tähtsamad ja andsiwad Wenelaste suurest wahwusest uueste tunnistust. Sagedaste weeretasiwad Wenelased, kus püss enam hästi ei aidanud, Türglastele mägede otsast kiwa ja puu kända kaela ja tormasiwad bajonettidega alla, aga kui Türglased kõigest sellest hoolimata mägede otsa kallale tuliwad, ei annud nad, kui neid ehk ka vähem oli, ometi Türglastele wõitu, waid surusiwad kõik jõudu koku wõttes neid tagasi. Ka Türglastest peab ütleva, et nad endid Shipkas esimest korda hulga aja järele

jälle kui wahwad mehed üles näidanud on. Kudas ja mis
keegi teeninud, seda saagu temale osaks!

Rus Shipka iial Wene maa aja loos nimetatud saab,
jääb annab ka tema Wene sõjameeste wahwusest awalikku
tunnistust ja kauaks ajaks jääb see paik Wene poegade
meelde.

II.

Wenelaste wõidud Armeenias maal.

II

Memorandum of the Proceedings of the

Aasia maal, kus wiimasel ajal kaunis wagune asi oli olnud, hakasiwad Septembri kuus jälle wõitlemised Wenelaste ja Türglaste wahel tõusma ja kodune rahwas uueste suurema ootusega sinna poole waatama ja säält uusi sõnumid ootama.

Pika wiivituse järele, mis isiäranis abi järele ootamisest tuli, arwati wiimaks, et wõimalik pidi olema, üleüldse Muhtar pasha kallale tungida ja tema pääle wõitu saada. Kars'sist kunni Apasuni lähab üks kaunis kõrge mäe seljandik edeli poolt kirde poole, mis, kui ta ka siin ühte, säält teist nime kannab, üleüldse ometi Aladscha Daghi nimega wõib nimetada. Tema lääne poolse laumaks minemise ees on umbes kahe geograafia penikoorma laiune kõrge lagedik, mis, kui ta ka filmale täieste sile ja ühe-tasane näitab olewat, enam ehk vähem siiski künkline on, ja siin ja säält kalju lõhustikka näitab. Mägede pääl sulab lumi ära, wesi kogub ennast ühte kohhta kofku ja esmalt väikese renni näul edasi minnes ühendab ta ennast teiste wee rennibega ja pisukeste ojadega ja ühendusest tõusnud uus oja otsis enesele mulla põue teed. Seesugune alaline wee jook on enesele aega mööda ikka sügawamat teed teinud, mis wiisil siis ka need lõhustikud siin sündinud on. Pääle mägede on ka veel kõrgel lagedikul mitmeid wähemaid mäe künkaid, mis osalt kõrgemad, osalt madalamad, osalt üfiskud, osalt mitu ühe teise juures on.

Ühe feesuguse mäe künka pääl, mis Kaara Saila nime kandis, — see tähendab Must lagedik — oli viimasel ajal Bene pää-korter. Väline Bene wäe pahem tiiw oli nenda nimetatud Uetsh Teepe, see tähendab Kolm-ots, mäe künka pääle paigale jäänud, seda kindlaks teinud ja kaitsmise jaoks kantsiisid ehitanud.

Bene pahema tiiwa vastu toetas ennast wälja poolne Türgi parem tiiw Inag Teepe mäe künka pääle, kelle otja Türlased kaunis suure kantsi nagu krooniks ehitanud oliwad. Kaugemale Benelasteft paremale poole oli Muhtar pasha 13. Augustil ootamata kallale tungimise läbi Küssül Teepe (punase otja), mis umbes penikoorma maad Kaara Sailast kaugel on, ära wõtnud ja iga pidi kindlaks teinud.

Kaugemale lõune poole, umbes poolteist penikoormat Kaara Sailast, on üks ülewelt tasane wäike wälja põlenud wulkan Madscha ligidal 700 jalga üle lagediku kõrge ja nime-tatakse suureks Sagniks (üks Türgi toit lihast ja aia wiljast).

Ka seda järsku mäge oliwad Türlased ära wõtnud ja kraawidega ja mitme lordsete mulla wallidega väga kindlaks teinud. Kolm tuhat sammu tema äärest kaugel keskelt Karssi lagedikku, natuke pääle penikoorma maad seft kindlusest, on 400 jala kõrgune wäike Sagni, mis Aleksandropoli-Karssi teed walitseb. Tema hari on kolmest suurest järgust, kellest keskmine kõige madalam, lõune poolne aga kõige kõrgem ja laialdasem on. Nende ääri oliwad Türlased kraawidega ja mullast wallidega kindlaks teinud.

Kõik need kohad, kelle taga Madscha oma kalju astmetega nagu toeks oli, on paljad ja üksnes pisut rohtu kaswab sääl, mis sell aasta ajal kuiwanud oli, nenda et kõik paigad halli karwa kollased, kõrwe sarnased wälja näitasiwad.

Kui suur Türlaste hulk oli, ei tea ütelda, aga üleüldise arwamise järele ei tohiks mitte palju olla, kui 45,000 meest kõige sugu sõjariistadega ja 80 suurtükki üles antakse. Bene-

lastel oli selle wastu umbes 60,000 meest ja 200 suurtükki. Et Wenelased mitte ennem Türglasti käsile ei wõtnud, tuli sest, et wiimastel wäga hää seisupaik oli ja kui nad wiimaks seda tegiwad, oliwad nad kaunis rohkest abi saanud.

Snnietuse kombel on loodus liig wäha Urmeenia maa hääks teinud, weel wähem aga inimene. Mõnda penikoormat maad ei ole kuskilgi wet leida. Mäge, mis kahetja ruutpenikoormat suur, ümber piirata, on igal pool tükk tööd, mis 60,000 meest waewalt teha wõiwad. Siin weel päälegi, kus 10,000 mehene korpus waewalt kolm pääwa elada wõiks, on ettemõtmine koguni raske. Selle pääle ei mõtelnud Wene sõja ülemad, ehk, kui nad ka mõtlesiwad, arwasiwad nad wist oneti, et see midagi ei tähenda.

Rudas mõista, oli Wenelastel nõu Türglastele tubliste walu anda ja, kui wõimalik, otsa teha, nurja minemist ei kardetud aga sugugi. Ses tükis ei ole mitte eksitud. Rõige rohkem pidi waenlase pahema tiirwa, isiaranis mõlema Sagni mäe kallale tungitama.

Selle ülesande täitmine anti Kaukaasia esimese grenadiri diwisjoni kindrali Heimanni hooletaks. Selle diwisjoni teisel brigadil, kelle üle üks endine Preisi ohwitser kindral-major v. Schaf oli, oli käsk antud Hadshi-Waali küla ära wõtta ja jäält nenda nimetadud Awlu Teri (Awliari) mäe künkaid tormiga ära wõtta.

Need mäe künkad, mis päris Aladsha mäest Subotani lõhustik ja jõe ülem jagu lahutab, oliwad Türglastel nenda meele pärast olnud, et nad jäält oma sõjawäel keskkohta aset wõtta oliwad lastnud.

Suur Sagni oli keskkohtal jäält otse kui eeskindluseks. Awliari äärde oli Muktar pasha pää-jõudu kokku kogunud. Pääle selle warjas ja kaitstes tugew seisu paiga batarei wälimisi kochti. Et Muktar pasha seda kindlaste arwas, et suurest Sagnist üle tulla ei saa, oli ta ilma asjataks pidanud Awliari harja pääle rohkem sõjawäge panna. Tee päält, mis jäält

Wifinkioi külast mäe läbi Karsfi poole läks ja ainuke koht oli, mis ta sõjaväge Karsfiga ühendada võis, olivad Türglased ära tulnud, nenda et mõned Kassakate jaud hulga aega jääb olivad, ilma et ühtegi Türki soldatit näha oleks olnud.

Säält lähab kaunis lai, paljas mäe seljandik, kes sest umbes 150 jalga kõrgem on. Selle wastu on ta teine pool küljes Hadshi-Waali wastu wäga järsk. Kudas mõista, ei olnud kindral-major Shafil mitte seesugust tööd, mis keeg teine hää meelega enesele oleks himmustanud.

40. diwisjon läks pahemale poole Kaukaasia grenadiri diwisjoni juurde. Ühel hoobil kaitses ta Aleksandropoli kindluse kahe bataljoni abiga Kaara Jaila laagert. Ühe kõrgema mäe tünka otsas, kuhu sõja ülemate vaatamise paik oli ehitatud, oli suurwürrst Mihael pää-korteri wõtnud. Siin Türki parema tiiva ja Küssül Teepe wastu oli nõuks wõetud üksnes suur-tükkidega tuld anda ja wastu panna. Et siin Türglastele midagi teha võis, seda ei loodetud sugugi.

Selle wastu arwati, et kindral Sheltownikow kauge-malt ümber Türglaste kallale pidi minema ja neid tubliste käsile wõtma. Kuue bataljoniga ja kahe batারেiga pidi ta Aladsha keskhomitu poolt küljest Muktar pasha sõjawäe selja takka pääle tungima. Kindral nõudis selle ettemõtmise tarwis 16 bataljoni.

Kaukaasia grenadiri diwisjonist paremal pool oli Moskwa diwisjon, kelle hoolets Jagni mägede ärawõtmine jäeti. Suure Jagni kallale tungimisel pidi esiotja kindral-major Sha omadest meestega abiks olema. Wäikese Jagni kallale pidi grahw Grabbe oma brigadiga tungima, kuna wälja poolse Wene parema tiiva pääl Ardahani brigad, mis 8 bataljoni suur oli, kindral-major Ramarowi juhatusel all Türglaste Karsist eemal hoidma, ühel hoobil aga ka väikse Jagni kallale aitama tormiga tungima. Rohkem kui kakssada suurtükki ja 5000 hobuse meest tegiwad wõitlemise hakatust. Wõitlemise ülem

juhataja oli suurwürrst Mihael ja tema järel kindral Boris-Melikow.

19. Septembri homiku kellu 9 ajal õhtu oliwad kõik sõjawäe jaud liikuma hakanud, et lühikese puhkamise järele Türglasi enne päikese tõusu laagres käsile wõtta. Et Türglased kallaletungimise pääle sugugi ei mõtelnud ja oma eeswahitsid pimedaks minemisega õhtu koguni üsna laagri ligidale tagasi kutsunud oliwad, läks kindral v. Shatil oma brigadiga korda, et ta üsna wäikse Sagni äärde jõudis. Nüüd oleks Wenelaste kohus olnud, nii tasakeste kui iial võimalik, mää otsa ronida ja Türglasi käsile wõtta, aga Wenelased ei teinud seda mitte, waid hakasiwad suurtükkidega tuld andma, mis ometi midagi wiga ei teinud ja äratasiwad Türglasi sell kombel ülesse.

20. Septembri homiku kellu kolme ajal hakkas Boris-Melikow oma nõumeestega, keda nelikümmend oli ja hulga Kassakatega wõitlemise paigal edasi minema. Kuu hakkas looja minema, taewas oli selge ja wäikne tuule õhk käis üle lageditu. Boris-Melikow sõitis Kaabag Deepe poole edasi, kust wäga hästi üle kõige kõrge lageditu kõik ära näha wõis.

Wäiksest Sagnist on see mäe künkas umbes poole penikoorma, suurest Sagnist umbes 3000 sammuga maad kaugel. Kui kindral Boris-Melikow sinna jõudis, oli wõitlemine juba alganud. Kell olli pool seitse. Suurtükid müristasiwad pahemast tiirast Küssül Deepest pääle kunni wäikse Sagni lõune poole küljeni. Püüsi tuld oli üksnes keskkojal kuulda, kus kindral Heimann kergeste Türglastest arwas jagu saawat.

Kell wähagi mõistust oli, wõis warsti aru saada, et kõik batareid wäiksele Sagnile, mis Türglased kantsidega ja mulla wallidega wäga kindlaks oliwad teinud, nii sama wähe wiga teha wõisiwad, nagu elewandile peuga wisatud erned. Kõige 48 suurtüki tuli ei mõjunud midagi.

Suure Sagni mäe päält andsiwad Türglased wahel ajal üksi järke püüsidega tuld, mis ometi wäha wiga tegi. Selle

wastu tegiwad suurtükkide kuulid palju enam kahju. Selle hakatuse järele tungisid juhataja kindrali käsu pääle mõlemad brigadid, kus juures neil bataljonid abiks olivad, tormi jooksmas. Igast küljest ronisid grenadirid mäge mööda ülesse ja kellu kahetsama ajal oli mägi ära wõetud. Aga õnnetuseks maksis see kallaletungimine 300 surnut ja haawatut, sest et seks liig palju sõjamehi oli wõetud. Kui nüüd täada saadi, et suur Tagni ära wõetud oli, kaswis wõidu lootus. Türlased olivad arwanud, et seda mäge ära wõtta ei wõi ja selle pärast ei kannud nad tema eest suuremat hoolt. Juhataja kindral tahtis ära wõetud paika näha saada. Et mägi ometi liig järsk oli ja hobuse seljas otse kohe sinna saada ei wõinud, sõideti lõuna poolt küljest ta ümber.

Sääl umbes kolme tuhande sammu laiusel lagedikul, mis teda wäikesest Tagnist lahutab, andsid üks Wene ja teine Türgi batarei ühele teisele wastastikku tuld. Wene kuulid käisid karmeste ja trehwasiwad märki, Türlastel aga pikalt ja ei olnud sugugi hästi sihitud. Tuhat sammu pääl kindrali ees oli pikk rida Wenelasi, kes praegu just Türgi küttidega wõitlemist alustasid.

Waenlaste tule käes jõudis kindral suure Tagni teine poole äärde ühte orgu, mis teda Madscha mäe teisest orust lahutab. Siin seisis üks jagu ratsamehi, kes nüüd kindrali nähes wahwa tegu teha katsusid. Nad ähwardasid tuhat nelja Türgi kütide kallale tungida, kes lagediku pääl reas olivad. Paraku jäi see üksnes paljaks ähwarduseks. Kaunis kaugel Türlastest jäiwad nad seisma ja lastsid neid püüsidega.

Siin sai kindral Heimann juhatajaga kokku ja nüüd nõuti, et sellega rahul pidi oldama, mis ära wõetud oli. Teine pool külje pääl ei olnud mingisugust nähtawat takistust ees, mis keelanud oleks, bataljoniga edasi Türlaste taganemise kriipsu pääle tungida ja nii hästi Wisinkioit kui ka Awliari

mäe harja ära wõtta, mis läbi Muftar pasha teistest sõjapägede jagudest täieste ära lahutatud oleks olnud.

Kindral Heimann ei saanud edasi tungides ometi mitte nenda kaugele, waid teda löödi tagasi ja ta pidi abi paluma. Suure Sagni mäe otsast maha tulejad bataljonid, kes Raabag Deepest otsekohe minema oliwad hakanud, saadeti wäikese Sagni kallale. Aga nii sagedaste, kui ka kallale tungiti, läks see ometi iga korra nurja. Kolme pääwane wäikese Sagni ümberpiiramine oleks Türglasi tõeste alla heitma sundinud, sest et mäe otsas wee tilkagi leida ei olnud.

Ülewel suure Sagni mäe otsas oli väga hirmust lugu näha. Sgal pool oli tapetud Türglasi, nii hästi mulla wallide pääl ja ääres, kui ka kraawides ja mujal. Werised, hirmsad näud, kell enamiste pääs suured haawad oliwad, puutusiwad waatajale siin ja seal silma. Ka see mäekiingas, mis kaugeimal wäikse Sagni wastu oli, oli furnuid täis. Mitmes paigas oliwad suured furnute hünifud. Ükski ei olnud wastupanejatest pääsenud. Haawatud ja wangid pidiwad, kudas böldi, pifut enne seda ära wiidud olema. Soldatid hakasiwad nüüd amestisse furnutele haudasid kaewama.

Kõik wõitlemise wälja Karsist kunni Alanini wõis suure Sagni ühe tasase harja otsast selgeste ära näha. Suurtükid mürisefiwad, püssid pauksiwad, aga kusagil ei wõinud enam seda näha, et Wenelased edasi jõudsiwad. Nii väga kui ka sõjamehed endid waewasiwad, läks ometi kõik ettewõtmine Aladscha kaljude juures nurja.

Küll hakkas kindral Sholkownikow oma meestega pärast lõunat kellu ühe ajal wõitlemisest osa wõtma, aga ometi sündis see seesuguse ettewaatusega, et warsti ära näha wõis, et sellest midagi wälja ei tule. Muftar pasha saatis neile wiimaks mehi koguni selja taha. Sholkownikowi sõjamoos hakkas pea lõppema ja ta pööris ümber.

Kui päike looja läks, oliwad soldatid nenda wäsinud, et palju neist warjawate kiwi hünifute taga ehk lohudes magama

uinusiwad. Snimesed ega hobused ei olnud kakskümmend neli tundi aega enam wee tilka saanud. Nii paha ja külm kui ka minewane õõ oli olnud, oli päew siiski kaunis soe. Kord korralt jäi lastmine järele, kui ilm pimedaks läks. Küll kõneledi sest, et teisel hommikul wõitlemist uueste käsile taheti wõtta, aga keegi ei tahtnud üleüldist wäsimust nähes seda uskuda.

Küll wõideldi ka weel teisel pääwal, aga kallaletungijad oliwad Türglased ja mitte Wenelased. Wiimaste kahju oli 20. Septembril 2500 meest (awalikkude kuulutuste järele 369 meest). Täielikku wõitu ei saanud Wenelased sell pääwal mitte. Kui ka Türglaste sõjawäge taganema ei wõidud sunnida, siis oli ometi ta käest kõwa tugi, see on: suur Sagni mägi ära wõetud.

21. Septembril pidi wõitlemist uuendadama. Wõitlemise juhataja oli ometi selle poolest kahe wahel, kas see nõu, mis esmalt peetud oli, täieste korda pidi minema ja et pääle selle ta sõjamehed wäsinud ja neil osalt sõjariistadest puudus oli, siis arwas ta ohwitseride suureks imestlemiseks hääks, wõidetud kohti käest ära anda, sõjameestega taganeda ja Kabai Deepe (kõrwitse otja) ümber ennast kaitsemise wastu walmis panna.

Türglased wõtsiwad juure Sagni jälle ilma mõõga hoobita ära. Muhtar pasha, kes Wenelaste ilma ootamata taganemisest kudagi wiisi aru ei wõinud saada, arwas, nenda näitab, seda sest tulewat, et Wenelased 20. Septembri wõitlemisest nii hirmsal kombel kahju on saanud, et nad ära wõetud koha pääl millgi wiisil wastu panna ei julgenud. Temal ei olnud mitte teadmata, et suurem jagu Bene soldatise pahema tiirwa pääl Sagni mägede ja Karssi linna meeste kallale oliwad tunginud. Kindral Shellownikowi wägi, kes kaugelt ümber läks, ei pidanud tema arwamise järele, wäsinud, nagu ta oli, weel mitte pahema Bene wälja poolse tiirwa pääle jõudnud olla, kus ta enne olnud oli. Wist arwas pasha pääle selle weel, et see

brigad Wene tagawara wäest Kaara Tails juurest wõetud pidi olema.

Lühedalt, Muftar pasha arwamine oli see, et ta, enne kui ta taganes, mis hiljem wälja tuli, Wene laagre ja Kaara Tails kallale tungima peab. Pääle selle lootis ta Wenelaste käest palju wantrid, hobusid, telka ja sõja ja sööma moona kätte saada. Kõik see oli temal suureks ahwatlemiseks, liiategi et tema meestel nii hästi riietest kui ka moonast puudus oli.

Sell ajal, mill peaaegu keegi kallale ei tungi, nimelt pärast lõunat kellu kahe ajal marsis ta umbes 20 bataljoniga täies wõitlemise korras Kaara Tails poole. Tema pahemat tiiba warjas Küssül Deepe, tema pahemat suur Sagni, kelle otjas ta mehed jälle aset oliwad wõtnud. Mõlemad mäed pidiwad ränkade suurtükkidega kallaletungimisel abiks olema ja häda ajal tema taganemist katma.

Türklastesd oliwad kõik kartust Wenelaste poolt nenda kaotanud, et nad julgeste lagediku pääle tungisiwad. Kolmes ühe teise taga olewas ahelas, kelle taga tagawara mehed oliwad ja mis umbes kolm weerand penikoormat pikkad oliwad, tungisiwad nad kärmete sammudega täieliku korra pääl, mis nendest mitte arwata ei oleks wõinud, otse kohe Wenelaste laagre poole.

Üks Türgi batarei kihutas tuhat nelja edasi ja hakas korraga lähemale Wene batareleile granatidega tuld andma. Pikkamisi andsiwad Wenelastesd Türglastele wastust. Wahe ajal müristas Küssül Deepe oma ränkade suurtükkidega. Nende kuulid ulatasiwad kaugele. Türgi wälimised sõjamehed, kes kõige pääwa otja Wene eeswahtidega ilma asjata paukusid wahetanud oliwad, hakasiwad nüüd ka kolm korda usinamine tuld andma.

Türgi kuulid ei läinud aga, kudas see ikka näha oli, peaaegu ilmaiski märki, ehk need küll üsna Wene suurtükkide ligidalt wuhisedes mööda tormasiwad. Suurtükkide kisa ja kāraga ei tahtnud Muftar pasha selle korra rahule jääda; seks oli tal liig wäha aega. Edasi pidi ta oma meestega ilma

aja wiitmata minema, enne weel kui Wene parema tiirwa päält abi tulla wõis.

Wähe ajal oli ometi esimesele Wene batarele teine appi tulnud. Mõlemad wõtsiwad Türglaste jalamehi kartetshidega wastu, mis kaugemal paremal pool ka üks kolmas tegema hakkas. Neljas batarei läks selle aja sees kahe bataljoni jalawäega ja kahe hobusewäe rügemendiga Kaara Sailast laagrest ära.

Need läksiwad pikkamisi Türglaste wastu ja heitsiwad suurtükkide taga, kes rahulikult tuld edasi andsiwad, mitmesse jalka. See kõik sündis kawaluse pärast. Türglased pidiwad selle läbi arwama, et need salgud kõik on, mis suurwirstil pää-korteri kaitsemiseks sell silmapilgul kae pärast oliwad. Et Türglasi weel rohkem petta ja eksitada, wõtsiwad eeswahid Türglasi, kui need Kaara Saila ligi jõudsiwad, muidu mõne pauguga wastu.

Korraga hakkasiwad jalawäe mehed hirmsal wiisil tuld andma. Wene kütid wastasiwad wäga wäha, aga lastsiwad ometi hästi märki. See kõik pidi Türglaste arwamise järele Wenelaste suurt nõrkust üles tunnistama. Türglased oliwad loodetawast wõidust otse kui joobnud ja tormasiwad suurtükkide poole, mis sugugi selle wastu ei walmistanud, et nende eest põgeneda, waid edasi lastsiwad. Iffa ligimale jooksiwad Türglased tuld andes. Kümne minuti pärast kadusiwad nad ühte lohusse, kust nad pea jälle pikas, sirges reas wälja tuliwad. Ridade taga sõitsiwad ülemad ja majorid kõwerate mõõkadega wehkeldes ja lootsiwad kindlaste, et Wenelaste laager lühikese aja järele nende kätte pidi langema.

Kui nad umbes 50 sammul weel ühe lõhustiku äärest kaugel oliwad, mis lagedikust läbi lähab, ilma et neil enne wõimalik oleks olnud, sisse waadata, ka enne kohti läbi otsinud ei olnud, anti korraga, nii pikk kui nende rida oli, kõikele hirmsal wiisil tuld. Walju hurraa hüüdmisega tormas siis

40. Wene diwisjon, ilma et enam oleks lasknud, Türlaste kallale.

Hirmus wõitlemine algas. Suuremalt osalt sõditi üksnes haljate sõjariistadega. Ohmatanud ja kohkunud Türlased löödi tagasi. Niisama ruttu kui nad tulnud, põgenesiwad Türlased jälle tagasi, kus juures neil alati kindral Sasarew 40. diwisjoniga kannul oli. Wastupanemist ei olnud enam sugugi!

Wene soldatid, kes suurmürist Mihaeli silma all wõitlesiwad, kes Kaara Jaila waatepaigast wõitlemist päält waatas, tungisiwad igast warjust abi otsides küürakil, pugedes, sihtides ja lastes waenlaste kallale edasi. Nad oliwad päält näha rõõmsad, et nad oma tahtmise järele sõdida wõisiwad. Mees wõitles meest wastu tasase pinna pääl peaaegu ühesuuruse hulgaga.

Pea tuli wälja, et Türlased lageda pääl ei teha rammu ega julguse proolest Wenelaste wastu ei saa. Nad põgenesiwad üleüldse ja ruttasiwad, kus juures neid batareid kaitsesiwad, Subotani taha Madscha mäe äärde, kus neil kindlad kantsid oliwad. Ei see ega Küssül Teepe ei oleks neid warjanud, nii kohkunud näitasiwad nad olewat. Et ilm pimedaks läks ja kuu ega tähed ei paistnud, pääsivad nad hukatusest.

40. diwisjon jäi ära wõetud koha pääle laagresse, kus suured hunikud Türgi furnu keshid oli ja tegi sinna wäiksid wallisid, et, kui Türlased uue jõuga kallale tungisiwad, nad neid mõnusal wiisil wastu wõiksid wõtta. Kindral Sasarewil lasti Küssül Teepe otjas hobune alt maha. Ta oleks seda mäe kungast, kuhu ta kottpimedal ööl kogemata juhtus, kõigega, mis sääl pääl oli, ära wõtta wõinud, aga et tal kõwa käsk käes oli, mitte tõe pärast tormiga kallale tungida, pidi wahwa kindral ennast ka sest päästa katsuma, nagu tahaks ta kõrgema katsu wastu teha ja selle pärast taganes ta säält.

Wenelaste kahju oli selle pääwa 765 furnut ja haawatut. Et Türlased kõige wähem kaks korda nenda palju mehi kau-

tanud on, tunnistasid nii hästi salakuulajad ja kaabakad, kui ka Muktar pasha taganemine 28. Septembril. Ta olla nende pääwadega seitse kunni kahetja tuhat meest kantanud. Hirmus palju olla tema tagawara wäed 20. Septembril kindral Sheltownikowi kallale tungides kahju saanud.

Wõib arwata, et lugu Aladscha mäe harja pääl nali ei olnud, kui arwatakse, et brigad umbes kümnet jagu — 676 meest — kolme tunniise wõitlemisega kantanud on. Ta oli ülewel kalju warjus, kuna 12,000 Türklast, keda Muktar isi taga kihutas, neid säält ära ajada püüdsiwad. Alles siis, kui wahwa brigadi ümber piirata ahwardadi, taganes ta häda pärast suurtükkidega ja haawatutega.

Sellega ei olnud ometi wõitlemine lõppenud, waid läks järgmiste pääwade sees ikka weel edasi, kui ka hakatuses wähe-mal möödul.

Aleg oli kätte jõudnud, kus Wenelased Asia maal jälle edasi minema pidiwad; eks nad ilma asjata kaua aega küll juba ära wiitnud ei olnud. Seda oli nüüd wiimaks üks kord jälle tarwis hääks teha ja rahwast kõigest pahadest mõtetest lahti päästa, mis neil aeg ajalt tulnud oliwad. Ometi läks Septembri kuu mööda, ilma et Wenelased asjaga nenda kaugele oleksiwad saanud. Ettewalmistamist oli palju tarwis, kui kõik hästi korda pidi minema. Türklastel oli õnnetus tule-mas ja kui see ka just koge Dagni wõitlemise järele ei tulnud, waid aega wõttis, siis pidi see neil seda raskem kanda olema. Seesugune õnnetus juhtus neile 3. Oktobril Alwliaris, kus suur osa Dürgi sõjawäge wangi sai wõetud.

Oleks lugu Alwliari õnnetusega jäänud, siis oleksiwad Türklased kahju ehk weel kannatada jõudnud, aga pea tuli teine weel raskem hoop, kellel Alwliari wõitlemine otse kui sissehingatuseks oli. Tugew Karshi linn, mis Wenelastel juba endistes sõdades palju werd oli maksnud, pidi warsti pääle Alwliari wõitlemist Wenelaste kätte sattuma ja temaga ühes kõik, mis sääl sees oli. Alwliari wõitlemine tõi Wenelastele

Armeenia maal jälle uut aini ja see oleks weel seda täielisem olnud, kui mitte õnnetuseks Muhtar pasha isi Wenelaste käest Kars'i poole ära pääsenud ei oleks.

Baatame siis nüüd lähemalt, kudas Muhtar pasha ja tema sõjawäe lugu pärast Tagni ääres wõitlemist edasi läks.

Sinna ei olnud suurt sõja kunsti tarkust tarwis, seda wõis warsti aru saada, et Muhtar pasha oma sõjawäge liig laiale oli lautanud, mis nende meestega, mis tal oli, wõimata teha oli ja selle pärast oli kerge siin ehk jääb tema sõjawäest läbi tungida. Selle pärast oli siis kindral Basarew juba 28. Septembril ühe korpusega, mis 27 bataljoni suur oli, tarwiliku hobuse wäega ja 40. suurtükiga Kotshiranist, Digurist ja Basardschikist läbi Türlastele selja taha selle käsuga saadetud, Ugurluffi ja selle ligidal olewat mäe ära wõtta, siis aga üleüldises wõitlemises Bisinkiöi lagedikku tormiga Türlaste käest kiskuda ja neid selle läbi Kars'ist lahutada.

Wäike Tagni mäe äärde ei pidanud selle korra mitte puundutama. Telegraph wäis kindral Basarewi korpuselt suurwüürsti pääkorterisse. See tegi rõõmsaste tööd, nagu oleks rahu aeg ja kui mõned Türgi talupojad kallale kippusiwad, kihutasiwad Kars'ist neid oma odadega minema.

Muhtar pasha oli warsti, kudas hiljem wangi wõetud Türgi ohwitserid kõnelesiwad, Basarewi ettewõtmisest täadust saanud, sest tal oli rohkesti sala kuulajaid wäljas ja ta saatis selle pärast kindral Basarewile oma asemiku Ferik Rashid pasha wiieteistkümmne bataljoniga wastu. Telegraphi ega moona wedamist ei pannud ta sugugi tähele. Tema kõige suurem rumalus ehk uhke hooletus oli see, et ta suure Tagni mäe otsa, mis ta wäge wäga mõnustaste warjas, oma mehi ei pannud.

Suur Tagni mägi oli, kudas ennem juba nimetatud, Koris-Melikowi poolt 21. Septembril Türlaste kätte jälle tagasi antud. Säält nähti teda oma nõumeestega nagu wõitja üle wõitlemise wälja waatawat. Temal oli nõu ühte teed teha lasta, kust suurtükka kunni mäe harja otsa wiia wõis.

Časarewi kardetaw edasiminemine pani teda ometi seda kasu-
likku ettevõtmist järele jätma. Wenelased olivad wahel ajal
paremat märku saanud, tungisidwad edasi ja wõtsiwad suure
Sagni Türlaste nina alt ära. Wiimased kippusiwad 1. Ok-
toobril Wenelaste kallale, aga löödi ometi weriselt tagasi.

Selle läbi ei olnud Alwliari mäel Türlaste seisupaiga
ja Wisintsi wägel enam warju. Kui nüüd 3. Oktoobri ho-
miku kindral Časarew täada andis, ta olla walmis, aga Muhtar
pasha tahta oma pää-wäega Wisintsiist ta kallale tungida ja
selle pärast abi palus, wõeti nõuks jedamaid Türlasi käsile
wõtta.

Et loost selgeste aru saadi, ei tungitud selle korra mitte
eest waenlaste kallale, kuidas muidu ifka tehti. Üksnes pää-
kohade Alwliari mäe ja Wisintsi kallale pidi tungitama; esi-
mest pidi kindral Heimann, wiimast kindral Časarew käsile
wõtma. Aladsha mäe ja waenlaste seisupaika pidi hakatuses
muidu waadatama. See oli wäga targaste tehtud.

Kellu kuue ajal homiku hakas kindral Heimann Hadshi
Belitsi külast Kaukaasia grenadiri diwisjoniga, kõige ees
v. Čaki brigad, Alwliari mäe kallale tungima. Täieste
palja kiwise mäe tasase harja ümber olivad Türlased kant-
sifid ehitanud ja suuri kraawisid ümber kaewanud. Wälja
kaewatud muld oli waenlaste poole wisatud, kust mitte üksi
kuulid läbi tungida ei wõinud, waid ka wastupanijate lastmist
alla takistas. Olekisidwad Türlased kaswanud maa pinda kae-
wanud ja mulda taha poole tagawara wäe kaitsemise walliks
tarwitanud, siis olekisidwad nad palju paremine teinud.

Palju parem batarei, kus seitse Krupi suurtükki sees oli-
wad, oli kaitsemisel abiks. Enne on juba tähendatud, et
Wenelastel wiisiks oli, kaunis kaugele Türlasi suurtükidega
lasta, mis aga ometi palju ei aidanud. Selle korra ei pida-
nud nad seda wiga ometi mitte enam tegema.

Wenelaste 56 suurtükki wiidi waenlaste ja nende kraa-
wide ligi, nenda et need weel 1800 kunni 2000 sammu kaugele

oliwad ja hakasiwad siis Türklastele mehisel wiisil tuld andma. Wenelaste poolt anti peaaegu üksnes pommisid, kuna Türklased wiletsate kuulide laskmisega rahul pidiwad olema. Wenelased ajasiwad Türklasi käreda wõitlemise järele päris mäe harja otja ja heitsiwad mäe ääres kolme salku, et tormi jooksta.

Selle aja sees andsiwad batareid Türgi kantsidele hirmsal wiisil walu. Pommide ja kuulide rahet sadas wiis kunni kuus tundi järjestikku Türgi kantsidesse ja täitis küttide kraawisid ääreni furnutega. Muhtar waatas seni teise mäe otsast, mis Awliari ligidal oli, wõitlemise pääle, mis kõigele Armeenias maale ja ka temale nii wäga tähtjaks pidi saama.

Muhtar pasha oleks hästi teinud, kui ta ilma pikema wiirwitujeta Aladschat Wenelaste kätte oleks jätnud ja kõik sõjawäge, mis tal oli, Wisinkiwisse kokku kogunud, aga oma juureks õnnetuseks ei teinud ta isi enese tarkusest seda mitte, waid saatis koguni ühe rügemendi, mis tal just kae pärast juhtus olema, Wenelaste wastu wälja. Nimetadud mäe harja otsast läks ta Matara jõe orgu, mis Aladscha mäe ümber jookseb, mitme küti reaga, kus juures tal mõned suurtükid abiks oliwad ja tegi Wene sõjameestele selja taga tüki aega waewa, aga kindral Heimani oli rohkest mehi ligi, et ta waenlasi mõnufaste wastu wõis wõtta. Mitu bataljoni tungisiwad sedamaid Türklaste wastu wälja ja kihutasiwad nad ilma aja wiitmata tagasi.

Selljamal filmapilgul, umbes kellu pool ühe ajal pärast lõunat, hakasiwad ka kolm tormijooksjate salka, mis kindral v. Schafi hoole alla oliwad antud, liikuma ja ronisiwad julgeste järsku mäe mööda ülesse. Grenadirid, kes tühjast nääkklemisest tüdinenud oliwad, tundsiwad nüüd jälle parajat aega tulnud olewat, kus nad oma wahwust uueste üles wõisiwad näidata ja ronisiwad ühte puhku, kus juures püssid ja suurtükid alati paukusiwad, ikka kõrgemasse ja kõrgemasse.

Kui wastaste arm, mis ikka suuremaks läks ja mida kõrgemasse jõudis, seda enam loomale tungis, mäe nagu

sipelgate pesaks muutis, kadus forraga nende julgus ja nad paniwad plagama. Ükste jäi, otse kui nõiduse läbi, wõitlemise kära ja mürin wait, mis mägede ääres ümber ringi mässas, wali hurraa hüüdmine oli kuulda ja wiis minutit hiljem oli kõik mäe hari Wenelasi täis.

Baewalt oli Muhtar pasha seda näinud, kui ta otse kui mõistust kantas ja oma nõumeestega, nii karmeste kui ial wõimalik, otse kahe Kars'i poole põgenes.

Kindral Heimann hakkas sedamaid Muhtar pashad taga ajama, mis tarwis tal aga, kahju, ratsawäge puudus. Üks jagu wäge tungis läbi tasase, laiemaks minewa Matara jõe oru Urluki mäe poole Türglaste järele; suurem jagu wäge pööris aga paremale poole kindlaks tehtud seisupaiga wastu, mis Wisinkioi ligidal on ja wõttis selle esimese kallaletungimisega käreda wõitlemise järele ära.

Selle aja sees oli kindral Pasarew isi kiredaste Wisinkioi kallale hakanud tungima ja wõttis selle käreda sõdimise järele ära. Nüüd paniwad Türglased plagama ja jooksiwad, mis nad wõisiwad, sest nagu kahe wesse kiwi wahel saiwad kõik, kes kindral Heimanni ja kindral Pasarewi wahel oliwad, pigistatud ja tõugatud.

Kell Türglaste seast nenda palju aega ja märki oli, tegi Muhtar pasha eesmärgi järele ja põgenes Kars'i poole; kõik teised saiwad surmatud ehk wangi wõetud.

Kuna Wisinkioi ümber wõitlemine wiimast otjust andis ja Türgi pää-wägi otsa leidis, oli terwe Muhtar pasha parem tiiw weel liikumata paigal Madscha mäe pääl. Üksnes nõrgalt oli Wenelaste ja Türglaste wahel kõige pääwa otsa suurtükka lastud, mis aga suure kauguse pärast enam kui mõni mäng oli ja jugugi kahju ei teinud.

Nüüd, umbes kellu kahe ajal, kui Awliar ära wõetud oli, anti ka Wene pahema tiiva juhatajale kindral Sheremetjewile käsku, et ta Moskwa grenadiri diwisjoniga Madscha Daghi kätte wõtaks. Türglased, kes juba suurt kahju oliwad

saanud, paniwad weel mõne tunni wastu. Särk järgult aeti neid ikka kõrgemasse mäe otja. Kui aga nende katse, mis nad meele=ära=heitmises ette wõtsiwad, oma pää=laagert sääl päästa, täide ei läinud, põgenesiwad nad, kõik maha jättes, üle mäe harja teine poole kaljumäe külje pääle.

Dhtu oli kätte jõudnud ja tuul oli külm. Türlased oliwad surinuks wäsinud, näljas, jänus ja tundsiwad pääle selle weel külma. Nad katsusiwad Urukki mäe poole põgeneda, et jäält ära pääseksiwad. Kui aga Wenelaste tuli ka selle külje päält neid wastu wõttis, jäiwad nad, sest et nad enam mingisugust abi ei teadnud, seisma ja saatsiwad ühe rahu saadiku selle sõnumega Wenelaste juurde, et nad alla heita tahawad.

Üks kindral=staabi major tõi wastust, kus, kudas mõista, kõige päält nõuti, et sõjariistad kaeft ära pidiwad pandama, kui armu saada taheti ja nõuti.

Ülemate käsu pääle kandsiwad Türlased sedamaid sõna=kuulelikult sõjariistu kofku. Siis tuli üks Wene küttide bataljon nende juurde ja wõttis nad ära. Kakskümmend=kaks bataljoni paniwad ühe korraga sõjariistad kaeft maha ja heitsiwad alla. Hiljem tegiwad mõned weel sedasama. Pääle selle oli surmate ja haawatute hulk Türlaste pool kaunis suur.

Üleüldse ei ole küll rohkem pääsenud, kui ka Karssi mehed juurde arwatakse, kui umbes 6000 meest, kellest aga selle laialdase kindluse kaitsemiseks kangeltski küll ei wõinud olla. Wangide hulgas oliwad ka seitse pashat. 32 suurtükki, mõnda tuhat püssi, palju sõja wara ja moona ja telgi laager kõigega, mis sääl sees oli, sattus Wenelaste kätte. Nende seas, kes Türlaste poolt langesiwad, oli ka Shamiili poeg Kasi=Mahom, kes rahwast Kaukaasia maal mässama oli ajanud. Umbes 280 ülemat ohwitseri pidiwad Dmer ja Redshid pashaga, kes kindral=leitnandi auu sees ja teine Dmer, Sheffet, Mahmud, Ibrahim ja Hassan pashaga, kes kindral=majori auu

fees oliwad, sõjariistad käest ära andma ja esmalt Tiflisi ja jäält kaugemale Wene maale minema.

Nii pea kui Smail-Haafi pasha seltsimehe Mukhtar pasha wiletsat lugu kuulis, katsus ta, et ta sõjameestega Erserumi poole põgenema sai, kuhu aga kindral Tergufassow alati ta meestega tulitsedes järele läks. Ka kindral Heimann pööris warsti pääle Awliari lahingit Erserumi poole.

Wenelased saiwad 3. Oktoobril Mladsha mägede pääl ka oma jagu kahju. Seitse ohwitseri saiwad surma ja nelikümmend üheksa haawatud ja katsjada kakskümmend kolm soldatid surma ja tuhat üks sada kuuskümmend kaks haawatud. Haawatud saiwad järgmised rügementide juhatajad: Rostowi rügemendi ülem Antshutin, Wolga Kaskakate rügemendi ülem Kruusenstiern ja kindral-major Gubski.

Awliari wõitlemise järele läkswad Wene wäed Wisinkioi ja Urluki mägedest üle ja tungisiwad Wladikarssi, Sarikamishi ja Masra poole.

Ülem-leitnant Perin sai oma Kaskakatega Sarši küla ligidal weel kakskümmend kolm ohwitseri ja umbes kolmsada soldatit wangi wõtta.

Wene sõjawägi tungis nüüd Türglasi taga ajades Karssi poole edasi, kuhu Mukhtar pasha ja tema järele ka tema üle jäänud mehed põgenenud oliwad. Pea sai ka Karssi kindlus ümber piiratud ja selle korra nenda, et ümberpiiramist mitte enam järele jätta, kudas kowade korra sündinud oli, waid nenda kaua edasi ajada, kunni Kars oma 350 suurtükiga ja ülepää kõigega, mis sääl fees oli, Wenelaste kätte sattuma pidi. Kudas see sündinud, selle üle ei ole siin enam wõimalik kõneleda; sellest saame edaspidi rohkem kõnelema.

Üksnes Derwisch pashale Baatumi juurde jäi weel terve sõjawägi üle; see wõis ehk umbes 20,000 meest suur olla. Aga ka tema jäi meeste poolest nõrgaks, sest et ta suurema jau mehi Balgaaria maale saatma pidi, nenda et tal waewalt wõimalik oli, Karssi ehk Erserumi linnale appi minna.

Kui Erserum wiimaks ka langeb, siis on kõik Asia Türgi maa wana aegse tähtsa Haaluse jõeni, mis nüüd Rüssül Irmakiks nimetatakse, Wenelaste kätte sattunud.

Seda võib igamees selgeste aru saada, kui wäga tähtjas Awliari wõitlemine 3. Oktobril oli. Ilma Awliari wõitlemiseta ei oleks nii pea võimalik olnud Karssi kindlust ära wõtta, ega ka Erserumi poole tungida ja seda ümber piirata. Et Awliari wõitlemine Türglaste sõjawäele otse tegi, ei olnud Karssis mehi wastupanemiseks mitte küllalt ja selle pärast läks Wenelastel linna ära wõtmine hiljem seda hõlpsamine korda.

Kui Wene sõjamehed ja isirahwis kindralid ennemalt seesugust hääd õpetust ei oleks saanud, oleks Wenelaste ette wõtmine Awliaris küll waewalt nenda õnnistanud, aga et Türglaste juba hästi tundma oli saadud, siis oli selgeste täada, kudas pääle hakkama peab. Pääle selle oliwad Wene soldatid, ehk küll mõnda aega peaaegu midagi enam nenda ei läinud, kudas minema peawad, julged ja ei lastnud endid õnnetuste läbi araks teha. Nüüd, kus wiimaks suur werine wõitlemine Türglastega algas, püüdsiwad nad üksford ometi jälle üles näidata, et nad ikka alles endised agarad mehed on ja oma julgust kautanud ei olnud. Mis nad püüdsiwad, seda nad ka saiwad; Awliari wõitlemine annab nende wahwusest kõike selgeste märki. Aga Awliari wõitlemine ei ole mitte ainuke; pea pidi ka Karssi kindlus nende kätte langema, kus nad enestele uut auu-krooni teenida saiwad.

Õpetuseks arwame weel tulusa olewat, siia seda üles panna, kudas Türgi pasha Awliari wõitlemises wangi wõeti, mis läbi lugejate meelest lahingit selgemaks arwame minewat. Et see aga üks osa suurest Awliari wõitlemisest on, siis ei ole meie seda mitte üleüldise wõitlemise jutustusega ühendanud, waid paneme otse kui lisaks selle taha otse.

Keegi Türgi pasha ei oleks seda enne sõja hakatust ega ka sõja hakatuses uskunud, et neid nenda palju hiljem Wene-

laste kätte wangi sattuma pidi ja et nad Wene maad, kelle wastu neil sõdida oli, nägema pidiwad saama. Nenda maailma asjad käiwad; mis inimene sugugi ei oota, see sünnib sagedaste, aga nendasma sagedaste ei läha ka see täide, mis ta ootab ehk loodab. Inimene mõtleb küll, aga tema jõud on nõrk ja ei jõua iga kord oma ettewõtmist ega paleust korda saata; taewas üksnes juhatab ja paneb nõrka inimese last oma saatmise järele käima.

Et Türgi pashadel Niskoopolis kõige esmalt see õnnetus juhtus, et neist 6. Suulil kaks meest Wenelaste kätte wangi langestiwad, selle üle oleme ennemalt juba jutustanud ja selle pärast ei ole meil sellest siin enam tarwis uueste kõneleda. Mis Niskoopolis alustadi, pidi hiljem mõnes muus paigas pashadega edasi minema ja üks seesugune koht, kus nad oma armsalt Türgi maalt lahkuma pidiwad, oli 3. Oktoobril ka Awliari wõitlemine. Mitmed Türgi pashad pidiwad koguni jeda nägema, et neid meie Vääne mere äärdsete maadesse elama toodi.

Kudas Türgi pashad Awliaris Wene wangi sattusiwad, sellest annab Wene major Terentjew, kes isi ses wõitlemises olnud, pikemat otjust.

See oli 3. Oktoobril, kui kindral Schekownikowi brigad Subotani ligidal oli. Siit wõisime selgeste näha, kudas Awliari mägi, mis keskpaigas teistest kõrgem on, ära wõeti. Kui lõune ajal kell juba üks ära oli lõõnud, paugutas esimene Wene suurtükk Awliari mäe pääl ja andis täädust, et wõit meie pool on. Üks jagu Türglasti, kes kindral Pasarewi tagasi püüdsiwad hoida, koksusiwad küll väga ära, kui Wenelaste suurtükk juba selja taga paukus, aga wõitmist ega ärapäääsmist ei lonud Türglastel enam lootat.

Wõitlemine oli juba möödas, kõneleb Terentjew edasi, kui ma kõrgema mäe künka otsa ronisin, et säält kaugemale ümber ringi waadata, et näha saaks, kudas lugu on. Ma juhtusin siin ühe sõjameeste salguga kokku.

„Misjugune rügement wõi rood on siin?“ küsisin mina.

See, kelle käest ma küsisin, wastas mu küsimise pääle küll, aga nii segaselt, et ma sest aru ei saanud. Ma läksin ligidamale ja küsisin uueste. Sellamal filmapilgul nägin ma aga ühte Türgi pääwarju ja sain selgemat wastust.

„Siin on Türgi kindralid“, hüüdis wõeras oma keeli, kui ta minu mundrit nägi. Selle üle kohkusin ma esmalt üsna ära ja mõtlesin, et ma Türglaste kätte olen sattunud. Üks Türgi ülem tuli mu wastu, hakas mu hobuse warustest finni ja wiis mind oma laagresse. Mu süda ei jäänud enne rahule, kui ta lagres mulle alandlikult ütles: „Ülem, meie anname endid teie kätte sõjawangi!“

Et see mu südant kergeks tegi, wõib iga mees isigi arvata. Siinamaale olin ma ses kartuses, et ma Türglaste kätte olen sattunud, aga nüüd pidin ma oma suureks rõõmuks korraga kuulma, et lugu ümberpöörtud oli. Türglane teretas auupakklikult. Ma andsin temale kät ja meie läksime mölemad batারেisse, mis inimesi ja hobusid täis oli. Suurtükka ei olnud enam sääl; need oliwad juba ära wiidud. Waewalt olin ma hobuse seljast maha astunud, kui juba Türgi ülemad hulga kaupa mu juurde tuliwad.

„Kes on teist kõige ülem?“ küsisin mina, nii palju kui ma Türgi keelt mõistsin.

„Redshid pasha“, ütlesiwad mõned Türgi ülemad.

Selle pääle astus üks paks Türgi kindral, kellel lühike rebase nahka kasukas seljas oli, minu juurde ja küsis, kes mina pidin olema.

„Korpuse kindrali adjutant major Terentjew“, wastasin ma lühedalt.

Selle pääle palus ta mind maha istuda ja istus siis isi laia padja pääle, kuhu ka minu jauks ruumi oli jäetud.

Ma istusin maha ja lasksin selja batarei walli nõjale. Selle pääle kõneles nüüd Redshid pasha, et Omer ja Hassan pasha juba meie ülema käsjuandja juurde saadetud olla selle

üle kaupa tegema, misjuguSte tingimiste all nad Wene sõjawangi pidiwad langema. Ma küsisin nüüd kõikede nimesed järele, kirjutasin neid sedamaid üles ja saatsin siis selle sõnumiga korpuse kindrali kätte: Seitse Türgi pashat ja nende wäed heidawad Wene sõjawangi ja nimetasin sääl juures ka, kuhu Omer ja Hassan pasha allaheitmise pärast kaupa oliwad läinud tegema. Türgi kindralide seas, kes Wene wangi langesiwad, oliwad kaks kindral-leitnanti: Omer ja Redshid pasha ja pääle selle weel wiis kindral-majori: teine Omer, Sheffet, Hassan, Ibrahim ja Mahmud pasha. Teise niisuguse nimekirja saatsin ma ka staabi ülemale kätte.

Türklaste laagrist wälja astudes küsisin ma ohwitseride käest, keda sinna palju kokku tulnud oliwad: „Kes tahab teie seast korpuse kindralile ja staabi ülemale sõnumid wiia, et seitse Türgi pashat oma wägedega meie alla heidawad ja endid Wene wangi annawad?“

Major Cristow oli esimene, kes, ilma et pikemat seletust oleks oodanud, sedamaid tuhat nelja edasi kihutas. Aga ka teised ülemad ei jäänud sinna paigale, waid sõitsiwad ratsa igamees isi külge seda rõõmusõnumit kuulutama.

Kui ma seda ära olin talitanud ja käskjalad sõnumitega ära saatnud, pöörasin ma Türklaste juurde jälle tagasi.

Redshid pasha käskis ühe teenri konjaki tuua, kellest ta esimese klaasi täie warsti mulle pakkus, mis mina aga ometi mitte wastu ei wõtnud, sest et ma konjaki ei joo.

„Täie lugu“, hüüdis Redshid pasha, „isi Wenelane ja ei joo konjaki!“

Selle pääle käis klaas ühe pasha käest teise kätte ja märg näitas igal ühel wäga moka pärast olemat.

Sheffet pasha andis mulle ühe sigari, mis eht Türgi tubakast oli. Ma wõtsin selle wastu ja süütasin põlema.

Nüüd hakas jutt Türgi pashade seas jooksuma. Kudas näitas, kandsiwad Türklastes rahuliku meelega oma õnnetust ja palusiwad mind, et ma wahtide ringi hästi kaugele batareide

ümber paneksin, et Türlased ega Tšherkesslased nende ligi ei pääseksivad.

„Teie Tšherkesslased on praegu Omer pasha hobuse ära warastanud ja oleksivad ühe wana ülema peaaegu ära tapnud. Seesugust lugu ei sünni kuskil, ei Inglise, Prantsuse ega Saksa maal. Niisugusele suurele riigile, nagu Wene maa on, tuleb see üsna häbiks“, jutustas Sheffet pasha edasi.

Mina kahetsesin nende eest, aga tahtsin ometi tääda, mispärast Türgi pashad Türlasi ega Tšherkesslasi oma ligidale ei tahtnud lasta.

„Meie oleme nõuks wõtnud wangi langeda“, kostsivad nemad, „sest et Wenelased meid ümberpiiranud on ja meil muud nõu ei järe, kui meie ilma asjata were walamisega edasi ei taha minna. Meie rahwa hulgas on palju seesugusid, kes usu sõgeduses seda keelba püüaksivad, mis läbi ilma asjata pahandus wõiks tulla. Pääle selle ei hooli meie wangi sattunud sõjamehed nüüd enam meie käsust ega kuule sõna ja kui nad meie ligi pääseksivad, warastaksivad nad meid puhtaks ja paljaks.“

„Soo oh“, ütlesin mina, „siis ei riisu mitte üksi Tšherkesslased ja Baschi-Bosukid, waid ka muud Türlased nendajama.“

Seda ei tahtnud pashad hää meelega mitte kuulda ja selle pärast tegiwad nad, nagu ei paneksivad nad seda tähele; nad lõiwad klaasid uueste kofku ja jutt hakas mõnufaste jooksuma.

„Mitu tuhat Wenelast on praegu meie ümber, kelle wangi meie nüüd sattunud oleme?“ küsis Redshid pasha.

„Ma ei wõi seda isigi selgeste ütelda“, wastasin mina, „aga alla 30,000 mehe ei ole meil küll tõeste mitte.“

„Meil on siin ka palju haawatuid“, ütles üks pasha teiste seas, „meie arstid on wõitlemise ajal ära kadunud ja aitajatest on suur puudus. Kas teil mitte wõimalik ei oleks meile omalt poolt mõnda arsti siia aitama saata?“

Ma ruttasin sedamaid oma laagrisse ja saatsin säält ratsamehe arsti järele.

Kui ma tagasi jõudsin, olivad pashad parajalt oma sõja õnnest ja õnnetuselt jutustamas.

„Meie ülem kindral on Allaa“, ütles üks nende hulgast. „Mushir on meid maha jätnud, aga Allaa annab võitu, kellele ta tahab.“

„Sellegi poolest oleme meie täna mõnda wiga teinud ja oma õnnetust isi ära teeninud“, kostis Redshid pasha.

Varsti selle pääle tuli üks rittmeister rahu saadikuga sinna.

Redshid pasha süütas waha-küünla otse põlema ja hakkas kindral Asarewi kirja lugema. See nõudis, et kõik pashad tema ette pidiwad tulema ja Türgi jalawägi omad sõjariistad mäe ääres maha panema.

„See on täieste võimata“, ütles Redshid pasha. „Meie rahusaadikud on juba ülema sõjawäe juhataja juurde saadetud, temale meie tingimisi ette panema ja seda wastust peame meie ootama!“

Ma sain sedamaid aru, et Türglased sõjariistu üksnes suurvürsti ees maha tahtsiwad panna ja seda võisiwad nemad ka teha, sest et nad wapraste meie wastu sõdinud olivad.

„Andge kirja läbi seda kindral Asarewile täada“, ütlesin ma pashale.

Selle pääle kirjutasin mina kindral Asarewile, et seitse pashat oma sõjameestega endid wangi annud, aga ka üks neist suurvürsti ette läinud ja teised nii kaua oodata paluwad, kunni need tagasi tulewad.

„Mis te arwate“, küsis selle pääle Sheffet pasha minu käest, — „kas suurvürst peaks selle tingimisega leppima, et ohwitsersid oma sõjariistu käes ja kõik, mis nende päris warandus on, enestele wõiwad pidada?“

„Mispärast mitte“, wastasin mina. „Teie olete wapraste sõjameeste wiisil wõidelnud, aga fiiski ära wõidetud saanud,

kus juures teie endid auusa mehe kombel üles olete näidanud, — mis sääl ees on, et suurwürst seda tingimist wastu ei peaks wõtma?"

Kõik olivad seda kuuldes wäga rõõmsad ja tänulikud ja igast küljest pakuti minule kät, mis ma hää meelega wastu wõtsin. Eila olivad nad kõik küll alles minu waenlased, aga täna mitte enam, nad olivad nüüd sõjawangid ja seega oli kõik waen lõppenud.

Kui koit tõusma hakkas, saatsin ma Kasfaka marketendi juurde, et ta säält pudeli joodawat wiina, kalu ja paar leiba pidi tooma. Omas pudelis leidsin ma weel wiina ja reistataskus juustu ja muud kraami.

"Wõtke, isandad ja sööge, mis teil meele pärast on", ütlesin mina ja andsin kõik Redshid pasha kätte. Kõik wõeti tänuga wastu ja siis hakkati sööma ja jooma.

Ma ei tea seda selgeste ütelda, kuidas see tuli, aga korraga tõusis nende eneste wahel tüli. Redshid pasha kõne ei olnud ühel meele pärast olnud; karmeste kargas see püsti ja astus Redshid pasha ette.

"Häbemata koer", karjus Redshid pasha, "sina unustad ära, kes mina olen ja kes sina oled." Seda üteldes andis ta wastasele paar mõnusat kõrwa lopsu, mis kaugele ära kuulda wõis. See, kes neid sai, tahtis praegu jätta kuhjaga tagasi maksta, aga teised tulivad wahele ja püüdsiwad mõlemil pool tüli waigistada. Redshid katsus ennast lahti teha ja mõõka tõmmata, sest tema Tsherkessi kuum veri oli keema läinud, aga teised ei lasknud teda lahti, waid hoidsiwad seni kinni, kuni wiha natuke lahkus.

"Kindral, olge nenda hää ja püüdge ennast waigistada", hüüdsin ka mina ja andsin temale kät meelde tuletates, et keegi tulise wihaaga midagi hästi ei tee.

Seda kuulis tema ja istus kirudes oma padja pääle maha. Ta wastane istus ka maha ja puhastas ennast wereft, mis ninast jooksnud oli. Sääl juures urises ta Redshid pasha

pääle ja nimetas teda rumalaks kindraliks. Kui see aga waljuste kätis, et ta wait jääma pidi, jäi ta ka wait, sest alam kindral pidi ülemale kindralile järele andma.

Pea selle järele kuulsin ma batareis oma nime nimetawat; ma ruttasin sinna ja leidsin kindral Sholkownikowi ratsa jälle olewat. Teda oli kindral Lasarew sinna saatnud.

"Missugust kaupa ja tingimisi teete te siin?" küsis ta. Mina kostsin selle pääle, et meie mingisugusid tingimisi ei tee, waid et mina otse kui kogemata siia olin juhtunud ja wangi sattunud Türgi pashade järele waatan, kunni suurvürsti poolt, kelle juurde Hassan ja Dmer pasha oliwad saadetud, otsus oli tulnud.

Ka Sheffet pasha tuli batareist wälja ja ütles, et nemad enne kui Dmer ja Hassan pasha tagasi tulewad, säält kohalt ära ei taha minna ega muud lepingut teha.

Sell kombel sai weel palju edasi ja tagasi kõnelnud ja kindral Sholkownikow püüdis ka Redshid pashale ära seletada, et üsna üks kõik olla, kas nad endid suurvürstile ehk kindral Lasarewile wangi anda. Redshid ja teised Türgi kindralid jäiwad aga selle pääle kindlaks, et nad endid suurvürstile wangi annawad. Kenda sündis ka wiimaks ja kindral Sholkownikow pidi tühjalt tagasi minema.

Sellela lõpetab major Terentjew oma kirja Türgi pashadest, kes warsti pärast wangi langemist Wene maa teed jalgade alla pidiwad wõtma.

Sell wiisil andis siis Armeenia maal oleja Wene wägi wiimaste sõdimistega ja wõitudega selget tunnistust, et ta Bulgaaria maal olejast Wene wäest wahwade tegude poolest sugugi taga ei olnud ja oma waprust igal pool, kus seda iial tarwis oli, üles näidata oskas. See tegi, et Armeenia wäe pääle jälle uut lootust hakati panema.

Waatame nüüd weel lühedalt üleüldist lugu sell ajal.

Iffa suuremasse ja suuremasse hädasse jäiwad Türlased, sest ifka enam ja enam maad kiskufiwad Wenelased nende käest ära, mis mitte ilma kahjuta ei sündinud. Wenelastel oli kodu õppinud mehi küll, keda igal filmapilgul järele wõis kutsuda, kuna Türlastel kange puudus käes oli, nenda et seitsmeteistkümnest aastast kuuekümmne aastani kõik mehed püsfi alla kutsutud pidiwad saama. Türlased oliwad suures hädas ja pidiwad weel suuremasse langema.

Serbia maa, kus rahwas minewa aasta Türlastega tüki aega wõidelnud oliwad, oli küll weel wagusi, aga walmistas ennast ometi kibedaste sõja wastu. Ta tahtis nenda kaua weel oodata, kunni Wenelased Türlastele mõne hästi walusa hoobi on annud, et neil siis seda kergem oleks Türlaste kallale minna ja nendest jagu saada. Nüüd oli Serbia maale paras aeg tulnud; kui ta nüüd wälja ei astunud, millal pidi ta seda weel tegema? Millal oleks ta nii pea jälle kedagi leidnud, kellega ta ühest küljest korraga Türlasi käsile wõis wõtta? Seda teadsiwad Serblased selgeste ja selle pärast tahtsiwad nad nüüd pea hoolsa ettewalmistamise järele wälja astuda.

Selle aja sees kui Serblased endid sõja wastu walmistasiwad, läks sõda Montenegros ühte järke edasi. Kui ka Montenegriinlased mõne korra kaunis suures hädas oliwad, siis saiwad nad wiimaks Türlastest jälle wõitu, nenda et ütlema peab, et nemad ifka wõitjaks jäiwad.

Kui ka Greeka maal aeg käes oleks olnud Türlaste wastu wälja astuda, siis jäi ta ometi wagusi päält waatama.

Rumeenia maa oli, kudas meie seda teame, juba sõja hakatuses ennast Wene maaga ühendanud ja Rumeenia sõjawägi näitas sagedaste üles, et teda tema wahwuse pärast laita ei tohi.

Siibenbürgis ja säääl ümber kaudu oliwad wäikesed segadused tõusnud. Säält rahwas oliwad Türlaste sõbrad. Kui

nad kuulsiwad, kui pahaste Türlaste käsi wiimasel ajal käis, korjasiwad nad palju sõjamoona koku ja tahtsiwad salaja Türlastele appi minna. Ennekõike sai ometi Austria walitsus sellest täadust ja nüüd hakas suur segajate kinni panemine ja sõja moona ära wõtmine.

Mujal oli igal pool kaunis waimne lugu.

S i s u.

	Pehefölg.
I. Wöitlemised Shiplas	5
II. Wenelaste wöidud Armeenias maal	25

